

03 55ste jaargang
2023

HOLLAND

historisch tijdschrift

Stadsrecht en stedelijke
identiteit in Holland

Inhoud

Stadsrecht en stedelijke identiteit in Holland

- 98** Redactioneel | Stadsrecht en stedelijke identiteit in Holland
- 100** Interview | Dordrechts Museum
- 103** **Rudi van Maanen** | Stadsrechten in Holland. De onderlinge
samenhang van de oudste stadsrechtprivileges
- 113** Interview | Museum Gouda
- 116** **Paul van de Laar** | Oude en nieuwe stadsrechten.
Wat vieren we nu precies?
- 125** Interview | Museum Vlaarding
- 128** Topstuk | **Lex van Tilborg en Frank de Hoog** | Haagse bluf op doek
- 132** Interview | Stedelijk Museum Schiedam
- 135** Interview | Amsterdam Museum
- 138** Column | **Auke van der Woud** | Een stad is wat er staat
- 140** *Noten*
- 142** *Over de auteurs*
- 143** Uithoek | **Henk Looijesteijn** | Aleid, stedenstichter van Schiedam

Stadsrecht en stedelijke identiteit in Holland

Afb. 1 Onder het toezien van vele toeschouwers overhandigde graaf Floris V op 14 mei 2023 de 'nieuwe stadsrechten' aan de stad Vlaardingen. Foto: Sandy Struijs, 2023.

Op 14 mei 2023 trok Floris V, gespeeld door acteur Joris Lutz, in een optocht naar Vlaardingen om de stad exact 750 jaar na dato opnieuw stadsrechten te verlenen. De overhandigde oorkonde bevatte dit keer geen privileges voor het houden van jaarmarkten, het heffen van tol of het spreken van recht, maar de wensen en ideeën van de huidige bewoners: wat vinden de Vlaardingers mooi aan hun stad en wat moet er gebeuren om hen (nog) trotser te maken? Deze feestelijke 'stadsrechtenstoet' vertoonde veel overeenkomsten met de historische optochten die vijftig tot honderd jaar geleden gehouden werden bij vieringen van het stadsrecht, maar kreeg met deze invulling een eigentijds karakter.

Diverse Hollandse steden vieren of vierden dit decennium hun bestaan, naar aanleiding van

het moment waarop zij stadsrechten kregen. Deze middeleeuwse rechten zeggen ons tegenwoordig weinig meer. Met de grondwetswijziging van 1848 verloren zij hun betekenis en in de Gemeentewet van 1851 verdween het juridisch onderscheid tussen dorp en stad. Volgens Hildo van Engen is het een 'hardnekkig misverstand' dat het bezit van een stadsrechtsoorkonde een plaats tot stad maakt – 'een hoog bevolkingscijfer, een levendige handel, de aanwezigheid van stadsmuren of de mentaliteit van de inwoners' zijn evenzeer stedelijke kenmerken.¹ Dat roept de vraag op wat een stad tegenwoordig tot een stad maakt. Daarom staan we in dit nummer uitgebreid stil bij de geschiedenis van stadsrechten en stedelijke identiteit. Welke historische betekenis hebben de privileges die

in de middeleeuwen aan steden werden verleend? En wat vieren we als we daar anno nu met vlagvertoon en feestelijke optochten de straat voor opgaan?

Voor het eerste artikel dook Rudi van Maanen de archieven in, op zoek naar de oudst overgeleverde stadsrechtenakten. Hij laat zien op welke manier stadsrechten tot stand kwamen en, belangrijker nog, hoe stadsrechten van verschillende Hollandse steden zich tot elkaar verhouden. Paul van de Laar onderzoekt in zijn bijdrage de stadsrechtvieringen in heden en verleden. Wat vertellen die vieringen ons over de identiteit van een stad? En welke betekenis heeft het stadsrecht in de huidige samenleving? In het antwoord op deze vragen verbindt Van de Laar ook de interviews met medewerkers van vijf stedelijke musea die verspreid in het nummer te vinden zijn.

Tijdens de vieringen van de stad spelen stadsmusea een belangrijke rol in het verzorgen van de historische omlijsting. Daarom hebben we ons oor ook te luisteren gelegd bij deze instellingen in de zoektocht naar antwoorden op de centrale vragen van dit nummer. Het leidde tot geanimeerde gesprekken over de rol van musea in het conserveren en uitdragen van de historische én hedendaagse identiteit van de stad. Vanaf deze plek willen we Marianne Eekhout, Jorien Soepboer, Léanne Selles, Jorge Simelio, Merel van der Vaart, Tom van der Molen en Annemarie de Wildt hartelijk bedanken voor hun gastvrijheid.

De interviews bevatten ieder hun eigen bijzonderheden, maar er zijn ook gemene delers. Zo speelt de 'biografische benadering' een centrale rol in de hedendaagse collectievorming van deze stadsmusea – niet zozeer de kunsthistorische waarde van de objecten maar juist de persoonlijke verhalen en ervaringen die daarachter schuilgaan, zijn nu leidend. Dat past bij de benadering die we kennen als 'geschiedschrijving van onderop'. Deze is gericht op de leefwereld van

mensen die tot nu toe niet of nauwelijks aandacht heeft gekregen.

Daarnaast blijkt dat het historische verhaal over het stadsrecht in de vieringen slechts een kleine rol speelt. Het is vooral een haakje om met alle inwoners gezamenlijk de stad te vieren. Dat past bij de groeiende aandacht voor diversiteit, inclusie en co-creatie. Alle museummedewerkers die we spraken, zijn op zoek naar manieren om inwoners meer bij het museum te betrekken, om zo ook andere verhalen van de stad te kunnen vertellen. Steden veranderen immers door de komst van nieuwe inwoners, en dat heeft invloed op stedelijk erfgoed en de identiteit van de stad. Het plaatst conservatoren voor nieuwe keuzes over het verzamelen en uitdragen van verhalen uit alle lagen van de stedelijke gemeenschap.

Ook de overige bijdragen aan dit nummer staan volledig in het teken van stadsrecht en stedelijke identiteit. In een uitgebreid Topstuk (of beter: topstukken) wordt stilgestaan bij de bijzondere positie van Den Haag, dat tijdens de Republiek geen stadsrechten kreeg en dus formeel een dorp bleef. Aan de hand van een unieke reeks magistratsportretten laten Lex van Tilborg en Frank de Hoog zien hoe Den Haag zich desondanks in de 17de en 18de eeuw profileerde als een echte stad. In zijn column buigt ook emeritus hoogleraar architectuur- en stedenbouwgeschiedenis Auke van der Woud zich over de (on)grijpbaarheid van het begrip stedelijke identiteit. En slaat u vooral de Uithoek niet over, want daarin vertelt Henk Looijesteijn ons over invloedrijke vrouwen die stadsrechten verleenden.

We hopen met dit nummer een bijdrage te leveren aan het gesprek over stadsrecht en stedelijke identiteit. Wellicht wordt u hierdoor aan het denken gezet, en kijkt u straks met andere ogen naar de geschiedenis van uw eigen woonplaats. We wensen u veel leesplezier!

Frank de Hoog en Wouter Linmans

Interview

Afb. 1 Een van de zalen uit de tentoonstelling *I love Dordt*. Ieder voorwerp kreeg een eigen bordje met een persoonlijk verhaal en een foto van de eigenaar. Foto: Dordrechts Museum, 2020.

Dordrechts Museum

‘Wat de Dordtenaren gemeen hebben, is de plek’

Na de viering van 200 jaar Koninkrijk der Nederlanden in 2014 en de herdenking van de Dordtse Synode in 2018 zou de viering van het 800-jarig bestaan van de stad in 2020 een nieuwe Dordtse mijlpaal zijn. Het was de bedoeling om de hele stad bij die viering te betrekken, maar het feestelijke programma viel in het water door de uitbraak van het coronavirus. De tentoonstelling *I love Dordt* (officieel geschreven als *I ♥ Dordt*) in het Dordrechts Museum was een van de weinige activiteiten die wel doorgang vond. We spreken af met conservator Marianne Eekhout in museum Huis Van Gijn om meer te horen over dit project en het vieren van de geschiedenis van de stad.

Tijdens de eerste lockdown begint Marianne met de voorbereidingen van een tentoonstelling van de eigen historische collectie in het kader van 800 jaar stad. 'Maar we waren steeds niet tevreden. Toen zat ik hier op het terras in de tuin van het museum met de directeur en een projectleider, en we zeiden tegen elkaar: "Wat eigenlijk veel leuker zou zijn, is als we de mensen vragen wat zij vinden dat Dordrecht nu is".' Het plan voor *I love Dordt* is geboren. 'In oktober 2020 hebben we alle Dordtenaren die dat wilden, gevraagd om een object in te leveren dat hen deed denken aan de stad of aan hun rol in Dordrecht. Mensen kwamen binnen, gingen op de foto, konden hun voorwerp inleveren en kregen de gelegenheid hun verhaal erbij te vertellen. Dat hebben we uiteindelijk verwerkt in de tentoonstelling. Met ruim 350 objecten was het eigenlijk een ongekend succes.' Voor dit participatieproject golden er bewust weinig restricties. 'In een tijdperk van diversiteit en inclusie hebben we zelfs gezegd dat we alles zouden plaatsen, behalve als er schimmel in zit', vertelt Marianne met een lach. 'Uiteindelijk zijn er twee dingen afgekeurd. Al het andere hebben we opgehangen.'

Twee jaar later wordt er met tevredenheid teruggekeken op dit project: 'Ik denk nog steeds dat het een heel goede zet is geweest, omdat mensen in Dordrecht het gevoel hadden dat zij deel waren van die viering. Daar staat of valt het uiteindelijk mee. Een viering is niets meer dan een samenkomst van allerlei mensen die dat thema even aanstippen.' Het is volgens Marianne moeilijk te zeggen of de tentoonstelling het historisch bewustzijn heeft aangewakkerd. 'Ik denk wel dat er meer mensen over hebben nagedacht, omdat je de viering op een andere manier invult. Als historici weten we dat die stadsrechten heel belangrijk zijn, maar uiteindelijk is de vraag wat het is. Het zijn een paar velletjes perkament, en in ons geval een stadsrecht met heel grote gaten erin dat bij veel mensen echt niets aan gevoel

Afb. 2 Marianne Noble, een van de gezichten van de tentoonstelling *I love Dordt*, bracht een schilderijtje in: 'Als je vroeger met een gozer afsprak dan was dat altijd bij de Grote Kerk. Ik heb het weleens dubbel gedaan. Dan stonden ze allebei te wachten en dan kwam ik helemaal niet'. Foto: Bram Vreugdenhil, 2020.

oproept. Door het naar het heden te trekken en te zeggen: "Dit gaat over jullie", kan je meer bereiken. Wij hebben het daarom ook niet zozeer over de stad zelf maar over de Dordtenaren die hier al 800 jaar wonen.'

Zelf gelooft Marianne dat de verbintenis tussen de stad en de mensen nog sterker is door het accent te leggen op de locatie: 'Wat de Dordtenaren gemeen hebben, is de plek waar ze wonen. Als je vertelt dat de stad al 800 jaar bestaat, dat dit best wel lang is, en dat Dordrecht daarmee de eerste en oudste stad van Holland is, dan wil je een beetje trots bij hen oproepen: "Kijk, we zijn Dordtenaren en wij wonen hier al lange tijd op deze plek." Als dat lukt, dan vind ik dat je al heel wat hebt bereikt.' De nadruk op de ligging is ook vanuit historisch perspectief te begrijpen. 'Door het onderzoek van Henk 't Jong weten we dat Dordrecht al eerder stadsrechten heeft gehad. Omstreeks

In Dordrecht zijn alle historische vieringen hedendaags

het jaar 1200 was de graaf van Holland zich al heel erg bewust van wat hier gebeurde en dat het een strategisch goede plek is tussen de drie – of eigenlijk vier – rivieren waar schepen met hun handelswaar langs moesten. Dat de graaf dit belang ook al vroeg erkende, is heel belangrijk geweest voor Dordrecht.’

Het verlenen van het stapelrecht in 1299 is voor de bloei en ontwikkeling van de stad cruciaal, maar Marianne betoogt dat de betekenis van het stadsrecht niet onderschat moet worden. ‘Voor Dordrecht is dat historisch gezien écht van heel groot belang. Door die vroege verlening van het stadsrecht groeit Dordrecht uit tot de eerste stad van Holland. Dat is een heel prettige positie. Je mag als eerste spreken en als eerste stemmen in de Statenvergadering. Ja, dat is niet onhandig als je politieke invloed wilt uitoefenen. Het is ook het begin van allerlei interessante ruzies, niet in de laatste plaats de Hoekse en Kabeljauwse twisten waarin Dordrecht een grote rol speelt. Dus ik denk wel dat het stadsrecht voor Dordrecht tot aan de 18de eeuw betekent dat zij een belangrijke politieke positie heeft. Zonder dat stadsrecht en de vroege erkenning van de graaf was het misschien wel anders gelopen.’

‘Er wordt vaak gezegd: “Na de Sint-Elisabethsvloed in 1421 is Dordrecht niet belangrijk meer”, maar dat is natuurlijk niet waar’, legt Marianne uit. ‘Tot de Sint-Elisabethsvloed meren alle schepen af in Dordrecht en brengen hun goederen vanwege het stapelrecht in de stad op de markt. Na 1421 is het stapelrecht nog steeds van kracht, maar zijn de geografische omstandigheden veranderd. Dordrecht wordt een eiland, waardoor schepen makkelijker de stad kunnen omzeilen. Toch blijft het een rijke en politiek belangrijke stad. In de 17de eeuw wordt Dordrecht

dan toch voorbijgestreefd door andere steden die meer gericht zijn op het produceren in plaats van de doorvoer van goederen. De vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden strijken met hun kennis vooral

neer in Amsterdam, Haarlem en Leiden. Bovendien ontwikkelt Rotterdam zich als havenstad. Tegenwoordig wordt Dordrecht meer gezien als een van de parels van Holland. In buitenlandse reisgidsen staat Dordrecht vaak in de top 10 van de mooiste steden van Nederland. Je hebt het prachtige stadscentrum, met de havens waar je doorheen kunt varen, en de Groothoofdspoort, dat is natuurlijk schitterend.’

Toch staan historische verhalen en het stadsrecht in de hedendaagse festiviteiten eigenlijk niet centraal, vertelt Marianne. ‘We kijken nu echt naar het heden. In Dordrecht zijn alle historische vieringen hedendaags. Het verleden gebruiken we als inspiratiebron.’ Als publieks-historicus moedigt zij dat aan: ‘Ik ben heel erg van het idee dat geschiedenis voor iedereen is en mensen met elkaar verbindt. Iedereen heeft een eigen geschiedenis die gerelateerd is aan een geschiedenis van een land of stad. Ik denk wanneer je die verhalen met elkaar verbindt, je altijd iets moois krijgt. Daar is juist een historische collectie bij uitstek geschikt voor. Geef een migrant uit Turkije of een repatriant uit Nederlands-Indië een kijkje in ons depot en hij zal zeker dingen herkennen. Juist door historische voorwerpen aan een hedendaags thema te verbinden, hopen we dat meer mensen er een klik mee hebben. Geschiedenis is uiteindelijk een verzameling van verhalen, maar die worden door de mensen gemaakt.’

Benieuwd naar het project *I love Dordrecht*? Alle tentoongestelde voorwerpen zijn online terug te vinden via ilovedordt.dordrechtmuseum.nl

Stadsrechten in Holland

De onderlinge samenhang van de oudste stadsrechtprivileges

Voor de viering van het zoveel jarig bestaan van een stad wordt doorgaans het oudste overgeleverde stadsrechtprivilege als uitgangspunt genomen. Maar was dat wel het oudste verleende stadsrecht? Dit artikel gaat op zoek naar voorgaande fasen en de onderlinge verwantschap van de oudste Hollandse stadsrechten.

De term 'stadsrecht' voor een bepaald type oorkonde is een uitvinding van de pioniers van het stadsrechtonderzoek in de tweede helft van de 19de eeuw.¹ Deze rechtshistorici zagen de door hen als stadsrecht betitelde oorkonden als een handvest, op grond waarvan een nederzetting de juridische status van 'stad' verkreeg. Eerder hadden deze akten die betekenis nooit gehad. Het begrip 'stederecht' bestond in de middeleeuwen al wel, maar dan als het recht dat in een stad gold. Dat was een door gewoonten en privileges gegroeid stelsel van verordeningen en regels.² Alleen in de stadsrechttoorkonde van Heenvliet uit 1469, een van de allerlaatste verleende stadsrechtprivileges in Holland, is sprake van 'stederecht' als benaming voor het toen gegeven privilege.

Geboorteakten van een stad in fysieke zin waren deze zogenoemde stadsrechten evenmin. Diverse onderzoeken hebben aangetoond dat de oudste Hollandse steden een (pre)stedelijk karakter hadden, al voordat hen stadsrechtprivileges werden verleend.³ Wat behelzen die zogenoemde stadsrechttoorkonden?⁴ Een sluitende definitie valt niet te geven, daarvoor zijn zij te verschillend van inhoud en omvang.⁵ Maar er is wel degelijk een aantal gemeenschappelijke elementen te noemen: Er is altijd sprake van privilegiëring door de landsheer of lokale heer, waarbij de stad verplichtingen

Afb. 1 Naoorlogse verbeelding van de stadsrechtverlening van Vlaardingen door Floris V. Glas-inloodraam (detail) door Willem Bogtman, geplaatst in het stadhuis van Vlaardingen op 26 juni 1956. Collectie Stadsarchief Vlaardingen. Foto: Fotobureau Roel Dijkstra, 2022.

opgelegd kreeg en in ruil daarvoor een aantal rechten verwierf en bovendien een bepaalde mate van bestuurlijke autonomie verkreeg. De stadsrechtprivileges hebben het karakter van een contract tussen de heer en een (pre)stedelijke gemeenschap. Historicus Joost Cox spreekt van een ‘quasi-leenrechtelijke band’, maar dan met een groep die reeds een bestuurlijke organisatie kende – hoe beperkt ook – in plaats van met een bepaalde leenman.

STADSRECHTFILIATIE

Uit het middeleeuwse Holland zijn van 39 steden stadsrecht-oorkonden overgeleverd, waarvan er 25 zijn uitgevaardigd door de graaf (1213-1374) en 14 door een lokale heer (1275-1469). Bovendien heeft de Hollandse graaf acht keer een privilege uitgevaardigd in Zeeland (1217-1405), deels samen met de burggraaf van Zeeland, en vier keer voor

een Friese stad (1292, 1398-1399). Deze blijven hier verder buiten beschouwing.

Voor een deel zijn deze 39 stadsrechtprivileges aan elkaar ontleend. We spreken dan van een familie of filiatie. Het meest uitgebreid is de zogenoemde Brabants-Hollandse filiatie. Toen Haarlem in 1245 het stadsrecht ontving, greep men hiervoor nagenoeg geheel terug op dat van Den Bosch. Blijkbaar voerde men 25 jaar na het laatst verleende stadsrecht in Holland een andere koers dan voorheen door een bepaald stadsrecht als voorbeeld te nemen. Dit Haarlemse recht was met zijn 69 artikelen drie tot vier keer zo uitgebreid als alle voorgaande stadsrechtprivileges. Vervolgens diende het Haarlemse recht als voorbeeld voor alle stadsrechten ten noorden van deze stad aan het Spaarne: via Alkmaar (1254), Medemblik (1289), Schellinkhout (1402) en Hoogwoud (1414) tot Burghorn (1462). In totaal zijn er 24 steden die zowel in inhoud als in omvang ongeveer dezelfde stadsrechten hebben. Dit geldt ook voor Delft (1246) dat als enige stad in Zuid-Holland het Haarlemse stadsrecht tot voorbeeld heeft gehad. Het stadsrecht van 's-Gravenzande, eveneens uit 1246, is uitzonderlijk. Het telt slechts twintig artikelen en is niet op een bepaald stadsrecht terug te voeren. Het lijkt, aldus Cox, een ‘op maat gesneden product’ om een goed vestigingsklimaat te creëren.⁶

Een andere filiatie is die van Amstelland en Gooiland. Hier is het Amsterdamse stadsrecht van 1300, gebaseerd op Utrechts recht, uitgangspunt voor Naarden (1353), Weesp (1355) en Muiden (1374). Een derde filiatie zien we op de Zuid-Hollandse eilanden. Deze familie omvat de niet-grafelijke stadsrechtprivileges van Goedereede (1312), Brielle (1330) en Geervliet (1381) en het grafelijke privilege voor het Zeeuwse Brouwershaven (1403). In twee gevallen wordt het stadsrecht expliciet overgenomen van een andere stad: Gouda van Leiden (1272) en Ammerstol van Oudewater (1322). In beide gevallen bestaan die oorkonden uit slechts enkele artikelen. Het stadsrecht van

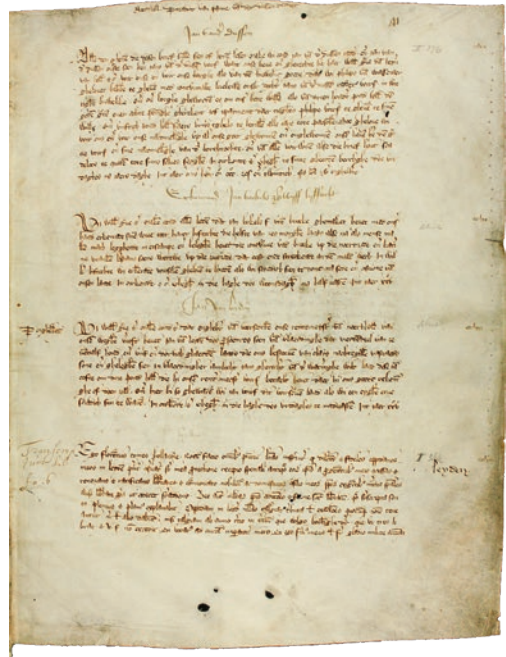
Oudewater had overigens, net als dat van Woerden (1372), een Stichtse oorsprong.

De oorkonden die door een lokale heer uitgevaardigd zijn, kunnen evenmin oorspronkelijk genoemd worden. Deze stadsrechtprivileges hadden al diverse grafelijke voorbeelden tot hun beschikking. Expliciet is dat verwoord in het oudste niet-grafelijke stadsrecht in Holland, namelijk dat van Schiedam (1275). In de aanhef wordt vermeld dat het is samengesteld uit tal van *constitutionibus et consuetudinibus patiarum*, ofwel regelingen en gebruiken van andere steden.

Uit het bovenstaande blijkt dat stadsrecht-privileges doorgaans geheel of gedeeltelijk waren ontleend aan al bestaande oorkonden van andere steden. Slechts weinig Hollandse stadsrecht-oorkonden passen niet in een filiatie. Dergelijke stadsrechten worden autonoom genoemd. Het betreft alleen Geertruidenberg (1213), Dordrecht (1220), Leiden (1266), Vlaardingingen (1273) en Schoonhoven (1280). De laatste is echter een vreemde eend in de bijt, omdat het hier feitelijk om een leenakte gaat waarbij graaf Floris V (r. 1256-1296) een getrouwe vazal begunstigt met de stad. Aan de burgers van Schoonhoven werden bij die gelegenheid enige rechten toegekend. De vier overgebleven stadsrechten verschillen nogal in tijd. Geertruidenberg en Dordrecht zijn de twee oudst bekende stadsrechtverleningen in Holland. In de volgende paragraaf zullen we echter zien dat ook Leiden en Vlaardingingen oudere stadsrechten hebben.

FASERING VAN HET STADSRECHT

De overgeleverde teksten van stadsrecht-oorkonden zijn niet per definitie de oudst verleende stadsrechten. Er kunnen oudere charters verloren zijn gegaan of bestaande rechten bij het aantreden van een nieuwe heer mondeling zijn bekrachtigd. Dergelijke herbevestigingen vonden regelmatig plaats. Vanaf het midden van de 13de eeuw zijn voorbeelden bekend dat zowel het originele als het later bekrachtigde stadsrecht bewaard is gebleven.

Afb. 2 Het stadsrecht van Leiden uit 1266. Begingedeelte van een afschrift uit 1333. Collectie Nationaal Archief Den Haag, Archief Graven van Holland (toegang 3.01.01), inv.nr. 242, fol. 41.

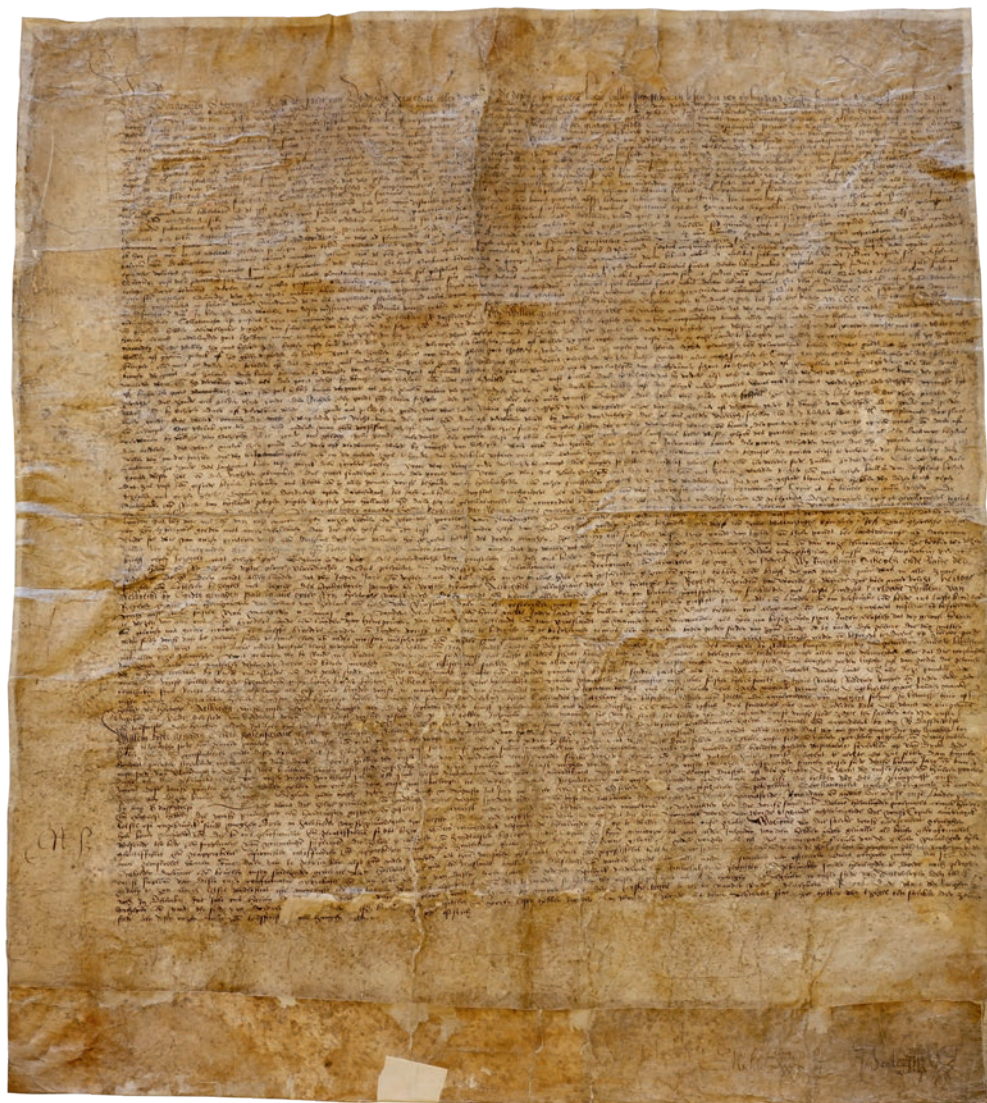
Dordrecht kreeg zijn nieuwe charter in 1252, Haarlem in 1273 en Geertruidenberg in 1275. Meer dan twee artikelen werden niet toegevoegd aan het eerdere privilege. In deze drie gevallen werd de voorvader die aanvankelijk het privilege had verleend, met naam en toenaam genoemd.⁷ In de stadsrechten voor Leiden en Vlaardingingen werden geen namen genoemd, maar was in de aanhef wel sprake van voorouders. Aan deze plaatsen moeten dus ook eerdere stadsrechten zijn verleend.

De aanhef van het door Floris V uitgevaardigde privilege van 1266 voor Leiden spreekt over *antiquas libertates* die waren toegestaan door *meis progenitoribus*, ofwel oude vrijheden verleend door mijn voorvaderen. Het is dan uiteraard de vraag wie dat geweest zouden kunnen zijn. Verschillende auteurs hebben suggesties gedaan, met diverse argumenten.⁸ Maar het was historicus J.G. Kruisheer die op diplomatische gronden in de Leidse stadsrecht-oorkonde van 1266 minstens

vijf elkaar in tijd opvolgende tekstgedeelten aan-
wees.⁹ Zodoende kwam hij uit bij graaf Dirk VII
(r. 1190-1203) als de eerste uitvaardiger van het
Leidse stadsrecht, indien alle tussenliggende
graven iets hadden toegevoegd. Daarmee zou
Leiden aanspraak maken op het oudste stadsrecht
van Holland. Kruisheer constateerde dat de tekst

was opgebouwd uit afwisselend reeksen artikelen
in de ik-stijl en de hij-stijl.¹⁰ Daarop baseerde hij
zijn periodisering. Gezien andere stadsrechtpriva-
leges acht ik dit laatste niet houdbaar.¹¹ Mijn ana-
lyse leidt tot vier opeenvolgende fasen:

1. Art. 1-12 (Willem I, 1203-1222)

Afb. 3 Vidimus van het stadsrecht van Vlaardingen uit 1273 inclusief de uitbreidingen die in de 14de en 15de eeuw zijn verleend, 1560. Collectie Stadsarchief Vlaardingen, Archief van de vroedschap Vlaardingen (Archief Stad Vlaardingen, 1482-1811) (toegang 0201), inv. nr. 15. Foto: Fotobureau Roel Dijkstra, 2022.

2. Art. 13-14 (Floris IV, 1222-1234)
3. Art. 15-18 (Willem II, 1234-1356)
4. Art. 19-20 (Floris V, 1256-1296)

Als mogelijke einddatum van de eerste fase beschouw ik juli 1220, de datering van het Dordtse stadsrecht. Een aantal artikelen uit dat privilege komt niet voor in de oudste Leidse fase maar pas in de periode van Willem II. Het oorspronkelijke Leidse privilege zal dus ouder zijn dan het Dordtse. De discussie over de fasering van het Leidse stadsrecht is nog niet ten einde.¹²

Net als in het beginprotocol van het stadsrecht van Leiden is in dat van Vlaardingen sprake van voorvaderen in wiens voetsporen Floris V getreden is.¹³ Met de Vlaardingse historicus Paul J. Westerdijk ben ik het eens dat dit duidt op een vroegere betrokkenheid van de graaf bij het stadje Vlaardingen.¹⁴ In enkele artikelen laat Westerdijk zien dat het Vlaardingse stadsrecht van 1273 inderdaad uit verschillende delen is opgebouwd, die hij voorzichtig in een bepaalde chronologie zet:

1. Art. 1 (deels), 2, 3 (deels) (Willem I, 1203-1222, of eerder)
2. Toevoegingen aan art. 1 (Willem I of Floris IV, 1222-1234)
3. Art. 7-13 (Oudste fase of Willem II, 1234-1356)
4. Art. 3 (deels), 4-6, 14² (Floris V, 1256-1296)

Hier zijn wel kanttekeningen bij te plaatsen. Afgezien van het feit dat Floris V in zijn andere bekrachtigingen nooit meer dan twee artikelen toevoegde, lijkt het ook niet nodig om artikel 3 te splitsen en de artikelen 13 en 14 los van elkaar te zien. Laten we niet vergeten dat nummering van de artikelen nooit oorspronkelijk is, maar later is toegekend. Artikel 3 betreft het behoud van de stedelijke vrijheid wanneer een poorter in de zaai- of oogsttijd buiten de stad verblijft, onder voorwaarde dat hij zijn bijdrage levert aan de grafelijke expedities en het dijkherstel. Taalkundig is dit artikel één geheel. Bovendien waren heervvaart (een vorm van dienstplicht tijdens de middeleeuwen)

en dijkonderhoud lang voor Floris V al bestaande verplichtingen. De artikelen 13 en 14 gaan over het vechten in de stad, maar artikel 14 is een verbijzondering daarvan. Dat gaat over het vechten tijdens de jaarmarkt, wat hoger wordt beboet. Deze jaarmarkt is vanaf 1246 gedocumenteerd. Dit artikel zou dus al uit de periode van Willem II kunnen stammen. Artikel 4 is zeker wel een toevoeging van Floris V, omdat daarin wordt gesproken over een baljuw. De ontwikkeling van de baljuwschappen vond juist in zijn tijd plaats.¹⁵ Artikel 5 sluit hier taalkundig op aan, maar voor artikel 6 geldt dat niet. De artikelen 7-13 definieert Westerdijk als een aparte groep, die hij tot 'het oudste bestanddeel' rekent. Later schrijft hij ze toe aan Willem II. Het Vlaardingse stadsrecht lijkt wel in fasen tot stand gekomen te zijn, maar laat zich moeilijk duiden wat betreft de chronologie.

HET HAARLEMSE STADSRECHT

Volgens het Verdrag van Brugge van 14 oktober 1206, dat een einde maakte aan de Loonse Oorlog, moest Willem I de steden Dordrecht, Vlaardingen, Leiden en Haarlem bezoeken om alle naburige leenmannen daar op te roepen en hen te bevelen leenhulde te doen aan zijn tegenstrever Lodewijk van Loon.¹⁶ Blijkbaar waren deze vier steden de regionale hoofdplaatsen van het graafschap. Drie hiervan kregen zeker of hoogstwaarschijnlijk stadsrechten van graaf Willem I, zoals hierboven is vermeld. De vraag doet zich derhalve voor waarom Haarlem niet gelijk behandeld werd en nog 25 jaar moest wachten op zijn eerste stadsrecht, temeer daar ook Zierikzee, dat eveneens een sleutelrol vervulde in de Loonse Oorlog, omstreeks 1220 stadsrechten verkreeg van Willem I.

Het Haarlemse stadsrecht dateert van 1245 en telt 69 artikelen. Het is algemeen aanvaard dat het grotendeels is ontleend aan het stadsrecht van Den Bosch. Maar 20 van de 69 artikelen en een toevoeging aan een artikel zijn niet op het Bossche stadsrecht geënt.¹⁷ De jurist C.L.

Handwritten text in two columns, likely a legal document or charter. The text is written in a medieval script, possibly Gothic or a similar cursive. The document is divided into two main sections, each starting with a large initial letter. The text is dense and covers most of the page area.

Afb. 4a-b Stadsrecht van Haarlem, bestaande uit twee charters, het zogenoemde 'Grote stadsrecht' (links), met de artikelen 1-54 en het 'Kleine stadsrecht' (rechts), met de artikelen 55-69. Beide charters uit 1245 hebben hetzelfde begin en eind en zijn bezegeld met een zegel van graaf Willem II. Vermoedelijk was het totale stadsrecht te lang voor één vel perkament. Collectie Noord-Hollands Archief, Archief van het Stadsbestuur Haarlem 1245-1572 (toegang 1573), inv. nrs. 11-12.

Hoogewerf, die in 2001 op het Haarlemse privilege gepromoveerd is, heeft hen deels gereleerd aan de stadsrechten van Middelburg. Deels ziet hij er een autonoom Haarlems recht in. Deze artikelen betreffen allerhande onderwerpen, zoals poorterschap, schuldkwesties en geweldpleging. Tien ervan bevinden zich aan het eind van het Haarlemse stadsrecht, namelijk vanaf artikel 60. Een tekstuele relatie met Zeeuws recht heeft Hoogewerf daarin niet aangetroffen. De artikelen hebben wel een paar bijzonderheden.¹⁸ Hieronder bevinden zich de enige artikelen in de gehele oorkonde die iets aangeven over de verhouding van de graaf en de stad. Enerzijds legt hij in artikelen 60 en 66-68 verplichtingen op, anderzijds werpt hij zich in artikelen 62-64 op als beschermer van de poorters. En in artikel 69 wordt de wederzijdse bevoegdheid ten aanzien van het keurrecht

vastgelegd, en wel zo dat het de schepenen (lokale bestuurders) toegestaan wordt stedelijke verordeningen te maken zolang zij de rechten van de graaf niet aantasten. Opmerkelijk is ook dat artikel 60, de eerste uit deze reeks van tien artikelen, een nieuwe en unieke aanhef heeft, namelijk een bevel (*dedi ... in mandatis*) in plaats van een belofte of een gunst (*concessi, liceat* of iets dergelijks). In hetzelfde artikel 60 draagt de graaf de poorters op te zweren voor elkaars recht op te komen. Dit solidariteitsprincipe spreekt uit meer artikelen. Hoogewerf legt een verband met de *coniuratio*, het eedgenootschap, dat een vroege uitingvorm van de poortergemeenschap was. Ook Kruisheer wijst hierop in zijn analyse van het Leidse stadsrecht, vanwege de daarin gebruikte term *iurati* (gezworenen), die later als *scabini* (schepenen) werden betiteld.¹⁹ Deze uitzonderlijke structuur van het

Haarlemse stadsrecht en de inhoud van de laatste tien artikelen roepen de vraag op of ook in dit geval geen sprake kan zijn van een eerdere fase van stadsrechtverlening.

VERGELIJKING VAN DE OUDSTE STADSRECHTOORKONDEN

Wanneer we de oudste teksten van Geertruidenberg, Leiden, Dordrecht, Vlaardingen en Haarlem vergelijken, valt direct op dat zij allen een geringe omvang hebben. Ze zijn ook niet te verbinden met een ouder stadsrecht. Wel blijkt een grote overeenkomst in de systematiek te zijn. Behalve Haarlem beginnen zij alle met een aantal artikelen omtrent de verhouding tussen de graaf en de stad. In Haarlem eindigt de tekst ermee. Het lijkt alsof daar in 1245 een reeks oudere artikelen achteraan is geplaatst. In alle gevallen gaat het over de bede, militaire ondersteuning en heervvaart, zoals de aanwezigheid bij het huwelijk of de ridderslag van de graaf of zijn zoons. In iedere stad

zijn deze zaken op een andere manier geregeld, maar blijkbaar vonden partijen het zo belangrijk dat dergelijke bepalingen vooropgesteld werden. Leiden moest bijvoorbeeld 25 man leveren voor de bewaking van de grafelijke tent, terwijl Haarlem de last kreeg om 64 poorters in te zetten bij grafelijke expedities. Geertruidenberg moest daaraan ook meewerken, maar een precies aantal poorters werd niet genoemd. Dordrecht moest opkomen met *eenen vollen kogge volx*.²⁰ En de Vlaardingers moesten de graaf dienen, ook al werkten zij maandenlang op het land buiten de stad. Door Geertruidenberg, Leiden en Haarlem werd heervvaart afgekocht, terwijl Dordrecht was vrijgesteld van beden. Wel moest de stad jaarlijks een vast bedrag betalen. Datzelfde gold ook voor Haarlem. Leiden kreeg daarentegen vrijstelling van allerhande belastingen, behalve van een derde van de zogenoemde botting (namelijk het burggrafelijk aandeel in die heffing). Vlaardingen en Geertruidenberg waren vrijgesteld van alle grafelijke heffingen.

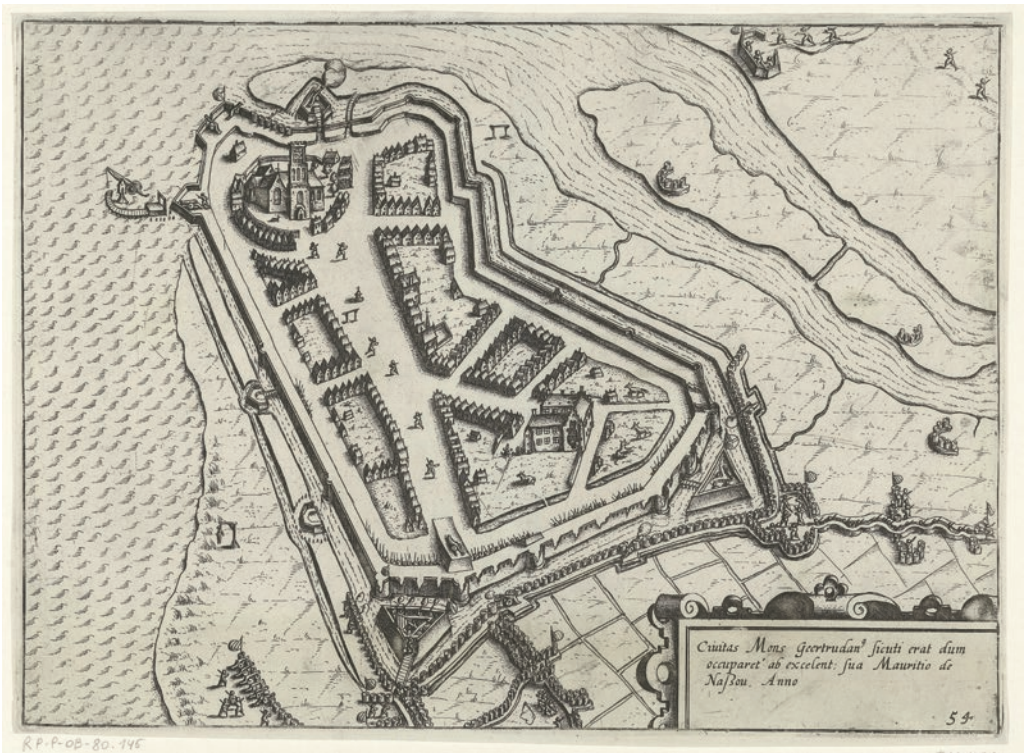

Afb. 5 Stadsrecht van Dordrecht uit 1220. Collectie Regionaal Archief Dordrecht, Stadsarchieven 1200-1572 (toegang 1), inv.nr. 32.

Na dit soort contractbepalingen tussen de heer en de stedelijke gemeenschap volgen overal artikelen die per stad verschillend zijn. Wel zijn er in de stadsrechtprivileges van Leiden, Dordrecht en Vlaardinghen heel wat bepalingen opgenomen die de autoriteit van schepenen bevestigen. In Leiden betrof dat bijvoorbeeld de bescherming van schepenen door de graaf (en de burggraaf), wanneer zij in een vete waren beland. En als na een oproep van de graaf of de burggraaf een vonnis van schepenen toch niet werd geaccepteerd, de zogenoemde vredeweigering, stond daar de hoge boete van tien pond op, ongeveer overeenkomstig met een half jaar loon van een meester-metselaar. Ook het stadsrecht van Vlaardinghen kent een dergelijk artikel. Kwesies moesten daar volgens schepenvonnissen worden afgehandeld, en niet door een duel, dat

juist uitdrukkelijk verboden werd. Dat was ook het geval in Dordrecht. In het stadsrecht werd op verschillende plaatsen duidelijk gemaakt dat de Dordtse schepenen het laatste woord hadden ten opzichte van de schout (vertegenwoordiger van de graaf). Rechtsregels van schepenen konden niet door de schout ongedaan gemaakt worden. Schepenen moesten toestemmen in een beslaglegging door de schout. Een voor de stad slechte schout zou door een goede worden vervangen.

Wellicht in relatie met deze bepalingen over de positie van de schepenen zijn in de drie steden overeenkomstige artikelen opgenomen ten aanzien van geweldpleging, variërend van een kaakslag tot het toebrengen van ernstig lichamelijk letsel. De boetes liepen op van vijf schellingen tot tien pond. Het laatste bedrag werd ook opgelegd bij een zeer ernstig misdrijf als huisvredebreuk.

Afb. 6 Zes van de zestien artikelen van het stadsrecht van Geertruidenberg van 1213 betreffen de markt en de jaarmarkten. Deze kaart brengt de betekenis van de markt goed in beeld. Plattegrond van Geertruidenberg tijdens het beleg in 1593 uit: L. Guiccardini, *Beschrijvinghe van alle de Nederlanden ...* (Amsterdam 1612). Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

In tegenstelling tot de gelijke hoogtes van de boetes is de formulering in deze drie stadsrecht-oorkonden totaal verschillend. Waar in Leiden heel concreet sprake is van het slaan met een knuppel, het afslaan van een vinger of het uitrukken van een oog, zijn de twee andere steden onnauwkeuriger met hun formuleringen. Zo spreekt het Vlaardingse artikel over het met een wapen toebrengen van een middelgrote wond en heeft Dordrecht het over neerslaan en verwonden tot bloedens toe.

Voor het overige is er een grote diversiteit aan artikelen. Zo ligt in Geertruidenberg de nadruk sterk op de handelsmogelijkheden en de jaar- en weekmarkten, maar in Haarlem op de cohesie en de bescherming van de gemeenschap. Zowel in het stadsrecht van Haarlem als van Dordrecht wordt het keurrecht geregeld en Geertruidenberg, Leiden en Vlaardingse kregen vrijstelling van de grafelijke tollens. Nadere beschouwing van deze oudste Hollandse stadsrechtprivileges leert dat er duidelijke overeenkomsten zijn tussen die van Geertruidenberg, Leiden, Dordrecht en Vlaardingse, zowel in omvang, opbouw als inhoud. Ook de tien laatste artikelen van het Haarlemse stadsrecht passen in dat beeld. Maar terwijl in de grafelijke wensen grote gelijkenis te zien is, vertonen de behoeften van de steden grote verschillen. Alle vijf stadsrechtprivileges lijken toegesneden op de specifieke lokale situatie. Bovendien moeten we ons realiseren dat deze stadsrechtprivileges aanvullend waren op het (gewoonte)recht dat onverminderd bleef gelden.

BESLUIT

Het blijft een intrigerende vraag wie de oudste Hollandse stadsrechten heeft verleend. Voor Geertruidenberg en Dordrecht is het duidelijk: graaf Willem I. Mijns inziens geldt dat eveneens voor Leiden en ook voor Vlaardingse is dat aannemelijk. Gezien de identieke bestuurlijke positie van Haarlem als die van Dordrecht, Leiden en Vlaardingse, kom ik tot de hypothese dat Willem I een beleid heeft gevoerd van stadsrechtverleningen,

Afb. 7 Portret van graaf Willem I. Karton voor een glasraam in de Doelen in Leiden door Willem Thibaut, 1587. Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken.

onder andere aan de vier hoofdsteden van zijn gewest. Hij kende ook stadsrechten toe aan Zierikzee en samen met de gravin van Vlaanderen aan Middelburg. Met deze steden sloot hij contracten om hen aan hem te binden. Hij schonk hen voorrechten in ruil voor zekerheden op het gebied van militaire steun, heervvaart en vaste inkomsten. Dat was niet van belang ontbloeit voor een graaf die veel in het buitenland verkeerde.²¹ Nader diplomatisch en filologisch onderzoek van deze stadsrecht-oorkonden en een gedetailleerd vergelijkend onderzoek ervan zullen moeten uitwijzen in hoeverre deze hypothese stand kan houden.

Interview

Afb. 1 Tentoonstelling *Beleef het Wonder van Gouda* in de Sint-Janskerk. Foto: Fred Ernst, 2022.

Museum Gouda

‘Geef Gouda door’

In 2022 stond Gouda een half jaar lang in het teken van de viering van 750 jaar stadsrechten. Er was ruimte voor theater, muziek, stadswandelingen en feestelijke bijeenkomsten. Het culturele hoogtepunt van dit jubileumjaar vormde de tentoonstelling *Beleef het Wonder van Gouda* in de Sint-Janskerk waar de 16de-eeuwse altaarstukken uit de collectie van Museum Gouda te bewonderen waren in hun oorspronkelijke setting. In ons gesprek met conservator Jorien Soepboer blijkt dat deze en eerdere vieringen van de stad van groot belang zijn geweest voor Museum Gouda.

De viering van 750 jaar Gouda was een groot feest dat werd gedragen door de stad', vertelt Jorien. Zo staan er sinds vorig jaar vijftig kaasmeisjes verspreid in Gouda, gemaakt door een betonfabriek uit de stad. 'Die beelden zijn beschilderd door allerlei bewoners en instanties uit de stad. Ook het museum heeft een kaasmeisje laten beschilderen door een kunstenaar.' De aanleiding voor het jubileumjaar was natuurlijk het verkrijgen van stadsrechten, maar uiteindelijk werd het een viering van de stad Gouda in het hier en nu, legt Jorien uit. De slogan voor dit jubileumjaar was 'Geef Gouda door', waarmee de focus lag op wat je als stad wil doorgeven aan toekomstige generaties. 'Ik denk dat veel mensen vooral de stad hebben gevierd en minder van de geschiedenis hebben meegekregen. Het belangrijkste is dat er onderling verbinding is ontstaan en dat er nieuwe connecties zijn gemaakt.'

'Wij wilden als museum wel aandacht besteden aan het stadsrecht om uit te leggen wat dat destijds precies betekende', legt Jorien uit. 'De aanleiding voor de festiviteiten was het stadsrecht, maar dat kwam in de viering niet heel veel naar voren.' In samenwerking met het Streekarchief Midden-Holland stelde Jorien een boekje samen over de *vidimus* van het stadsrecht uit 1335. 'Dit document is een kopie van het echte stadsrecht - *vidimus* betekent "wij hebben gezien". Het origineel is verloren gegaan, maar in 1335 is een kopie gemaakt, waarin staat dat Gouda daadwerkelijk het stadsrecht heeft gekregen. Tijdens de jubileumperiode konden mensen de *vidimus* hier in het museum bekijken. We hebben het de "Start van de Stad" genoemd, omdat het eigenlijk het beginpunt van de stad is. Ook het oudste stadszegel uit 1321 was er te zien, dat is een paar jaar geleden pas ontdekt.'

De meeste tijd en aandacht gingen uit naar een grote tentoonstelling in de Sint-Janskerk. De altaarstukken die normaliter in het museum te zien zijn, werden weer teruggebracht in hun

oorspronkelijke setting. 'Het was een uniek moment en dat gaat denk ik niet snel meer gebeuren', vertelt Jorien. 'De tentoonstelling lijkt misschien niet zo groot, maar het was een megaproject. In twee jaar tijd hebben we die tentoonstelling neergezet. Er waren hoge kosten mee gemoeid en er is nieuw onderzoek gedaan naar de altaarstukken. Het jubileumjaar was het geschikte moment om de stad daarin mee te krijgen en daar tijd en geld voor vrij te maken.'

Ook 150 jaar geleden was de viering van de stad van cruciaal belang voor de geschiedenis van het museum. Voor het 600-jarig bestaan riep C.S.B. Smelt, secretaris van de feestcommissie, alle Gouwenaren op om kunstwerken en objecten ter beschikking te stellen die iets met de geschiedenis van de stad te maken hadden. 'Twee jaar later, in 1874, is het museum opgericht. Een deel van wat toen bijeen is gebracht, vormde de basis van de collectie van het museum. Dat had misschien ook met 19de-eeuwse stedentrots te maken, het was een tijd waarin veel stadsmusea werden opgericht; in ongeveer dezelfde periode werd in Leiden Museum de Lakenhal geopend.' In het depot heeft Jorien een aantal 19de-eeuwse tekeningen klaargelegd. Ze zijn gemaakt in 1872 en tonen het begin van de museumcollectie: wanden van tentoonstellingsruimten waarop verschillende kunstwerken zijn ingetekend, zoals ze ook in 1872 aan de muur hingen. 'Deze tekeningen zijn gemaakt door J.J. Bertelman, hij was stadstekenaar en heeft ook de tentoonstelling ingericht', legt Jorien uit. 'Hier zie je een medaillon met Erasmus erin, en een aantal stadsgezichten. En hier een paar van onze altaarstukken. Dit is dus echt het begin van de collectie. Hier is een gravure met het portret van de vrijdenker Dirck Volkertsz. Coornhert, gemaakt door zijn leerling Hendrick Goltzius. In de 16de en 17de eeuw was Gouda een stad van vrijdenkers. Toen groeide Erasmus hier op, en kwam Coornhert hier naartoe. Maar of dat nu nog steeds zo is? Dat vind ik lastig. Dat heeft natuurlijk alles met de identiteit

Oude en nieuwe stadsrechten

Wat vieren we nu precies?

Dordrecht, Amsterdam, Gouda, Schiedam en Vlaardingen vieren dit decennium het stadsrecht. Trotse steden die niet alleen terug- maar ook vooruitzien. Maar wat zeggen deze vieringen over de identiteit van een stad? En hoe verhouden het middeleeuwse stadsrecht en het morele, eigentijdse en op mensenrechten gebaseerde ‘nieuwe stadsrecht’ zich tot elkaar?

Het stadsrecht biedt voor de meeste steden een gelegenheid om met hun medebewoners feest te vieren, mits er overeenstemming is over welk jaartal als uitgangspunt genomen wordt en welk document in de charterkamer van het stadsarchief als authentiek wordt erkend. Aan de verwerving van volledige stadsrechten ging vaak een langdurig proces vooraf. Het definitieve stadsrecht bevestigde dikwijls oudere rechten en resulteerde uiteindelijk in nieuwe burgerlijke rechtsvormen die teruggrepen op Romeins recht, zoals koopmans-, erf- en burgerrecht. Het afstaan van rechten leverde de graaf van Holland geld en inkomsten op, maar het was gebaseerd op het bekende *do ut des*, duidend op feodale gewoonten van wederkerigheid. Eerder bleef dit beperkt tot tolvrijstellingen in ruil voor het leveren van manschappen aan de graaf om zijn machtspositie te verdedigen of te vergroten tegen opdringerige landadel.¹ De stad is dus in wezen een juridisch construct en het stadsrecht legitimeerde het gezag van de lokale elite in naam van de publieke zaak. Wie in de middeleeuwse stad woonde en geen poorter was, had weinig burgerrechten en was daarmee een tweederangsburger. En dit onderscheid tussen eerste- en tweederangsburgers maakt de discussie over het nieuwe stadsrecht actueel.

CHARTERS EN VIERINGEN

Dordrecht, Delft en Haarlem waren vanaf de middeleeuwen de centrale plaatsen in Holland. Dordrecht claimt met trots de oudste stad van Holland te zijn met stadsrechten die uit het jaar 1220 stammen, maar deze claim is niet onomstreden. Zo beweert Geertruidenberg al in 1213 over bepaalde stadsrechten te beschikken en eist het de titel op. In het welbekende televisieprogramma *De Rijdende Rechter* sprak Frank Visser zich in 2016 voor Dordrecht uit, omdat Geertruidenberg geen echte stads- maar marktrechten bezat, en die stelden volgens hem weinig voor.²

Amsterdam viert in 2025 dat het 750 jaar geleden (1275) stadsrechten verwierf. Het document uit 1275 verschaftte echter geen volledig

stadsrecht en verleende Amsterdam slechts het privilege op tolvrije handel binnen Holland. Gouda verkreeg in 1272 stadsrecht, ongeveer tegelijk met Vlaarding (1273) en Schiedam (1275), maar later dan Haarlem (1245), Delft (1246) en Alkmaar (1254). Rotterdam volgde pas in 1340 met volledige stadsrechten. Het was de grootste stad van de kleine steden en verwierf pas in 1581 het felbegeerde stemrecht in de Staten van Holland. Rotterdam klom toen in minder dan een eeuw op tot stad van de tweede rang, achter Amsterdam. Dat zou altijd zo blijven. Rotterdam schonk de rivaal aan het IJ in 1925, ter gelegenheid van het 650-jarig bestaan van de hoofdstad, door R.N. Roland Holst ontworpen gebrandschilderde ramen. ‘Het warme licht dat door het raam zal uitstralen over den toegang tot

Afb. 1 Deze drie ramen zijn geschonken door Rotterdam ter gelegenheid van het 650-jarig bestaan van Amsterdam in 1925. Ontwerp voor drie ramen in het stadhuis in Amsterdam door R.N. Roland Holst, 1925. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Afb. 2 Op 13 mei 2023 vertrok de Stadsrechtenstoet onder leiding van graaf Floris V te paard van Den Haag naar Vlaardingen. Foto: Frank de Hoog, 2023.

uwe zalen, moge zijn en blijven een symbool van de goede verstandhouding van Neerland's twee belangrijkste steden', zo sprak de Rotterdamse burgemeester zijn ambtgenoot toe.³

In 2025 viert Amsterdam het 750-jarig bestaan en dat moet groots en meeslepend worden. In 2013 verschenen al artikelen over het belang van een grootse viering. Aan grootse plannen geen gebrek, zoals het idee van een Amsterdamse Eiffeltoren of Vrijheidsbeeld, maar die ideeën werden niet serieus genomen. Na de coronacrisis werden de plannen sowieso soberder. Voor de hoofdstad als Hollands concentratiepunt van kapitaal, cultuur en maatschappelijk debat, is het niettemin een prestigeproject. Hoewel budgettaire en managementproblemen de organisatie van de festiviteiten aanzienlijk hebben gehinderd, bestaat er wel consensus over wat het doel moet zijn: versterking van de identiteit van de stad en geen Amsterdam marketing.

OPTOCHTEN EN JUBELFEESTEN

Weliswaar beschikt Vlaardingen niet over de Amsterdamse budgetten, maar dat betekent niet dat de inwoners van deze stad de viering van het stadsrecht aan zich voorbij laten gaan. Als startsein voor de festiviteit kiezen zij voor een moderne interpretatie van de historische optocht. Op zaterdag 13 mei 2023 vertrok een zogeheten stadsrechtenstoet van honderd personen in middeleeuwse kledij van Den Haag naar Vlaardingen, aangevoerd door graaf Floris V, die de stad 750 jaar geleden het stadsrecht verleende. Floris V wordt geroemd, omdat hij in de woorden van historicus Johan Huizinga een einde maakte aan de status van Holland als een buitengewest, minder vriendelijk uitgedrukt de *barbaras nationes*.⁴ Vlaardingen kiest voor een beproefde methode. De historische optocht past bij uitstek, zo lijkt het wel, bij de kleinere Hollandse steden.

Het fenomeen van een historische optocht werd vooral vanaf de 19de eeuw populair. Niet alleen in Nederland maar ook in andere Europese landen. De optocht was een manifestatie van stadshistorie en daar hoorde een proclamatie van het oude stadsrecht bij ter accentuering van de voornaamheid van de stad en zijn notabelen.

Het charter werd herontdekt als fundamenteel recht ter verdediging van de onafhankelijkheid van de stad die te vuur en te zwaard werd verdedigd tegen het Spaanse bewind.⁵ Holland was na de val van Napoleon volop bezig om zijn identiteit terug te vinden. Daarin greep menig stadsnotabel terug op een pre-Napoleontisch perspectief, gebaseerd op autonome stedelijke tradities en burgerlijke netwerken die hun hoogtepunt bereikten in de 17de eeuw. De grondwet van 1848 had een einde gemaakt aan het juridische begrip en daarmee aan de bijzondere positie van de stad. Elke stad of dorp van welke omvang dan ook was nu een gemeente geworden. Het stadsrecht had binnen de natie staat vooral een symbolische betekenis. De politieke macht concentreerde zich in Den Haag, de enige stad zonder formeel stadsrecht, en hét bestuurlijk centrum van Holland. Historische optochten waren destijds meer dan een stedelijk vermaak, want de organisatoren hadden er een duidelijke bedoeling mee. De optochten vormden bij uitstek een gelegenheid om feit en fictie van het verleden met elkaar te verbinden – ze worden daarom door historici veel minder serieus genomen dan *'travesties of history'*.⁶ Toch is dat niet terecht, want de historische optocht als uiting van visuele urbane cultuur is bij uitstek geschikt om de representatie van de bourgeoisie als vaandeldrager van een stedelijke identiteit te bestuderen. Telkens worden aan een historische optocht nieuwe verhalen en figuren toegevoegd en dat maakte het voor onderzoekers van populaire stedelijke cultuur ook extra interessant. Zo vierde Hoorn in 2007 650 jaar stadsrecht door in de optocht niet alleen herauten maar ook Canadezen en Surinamers te laten participeren

om zo ook stil te kunnen staan bij de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en de koloniale misstanden in de geboortestad van Jan Pieterszoon Coen.⁷

In 1972 liet Gouda Floris V een proclamatie voorlezen in een historische optocht, een beproefd recept dat bij het 750-jarig bestaan in 2022 werd herhaald. De optocht begint meestal bij een gebouw dat in de stadsgemeenschap als een icoon wordt beschouwd. Zoals tijdens het 600-jarig bestaan van Edam dat begon met een gemeenschappelijke viering in de Grote Kerk. Uiteraard las de burgemeester van de stad het handvest voor waarin stadsrechten werden toegekend in 1357.⁸ *De Volkskrant* meldde dat de vrouwen van Edam zorgden voor een 'wondermooi feest':

Zij zijn doende met schaar en naald en roepen zich voortdurend de burgers in de geest, die eeuwen geleden aan het wandelen waren langs de Nieuwe Haven en op de Dam. Waren hun schoenen geel en rood, en hoe kleurden daarbij hun gewaden? Hadden zij het warm op zomerse dagen en droegen zij dan katoenen goed? Hoe waren hun kraagjes gesteven en glommen hun buizen van schoon sieraad? Dat zijn vragen, die

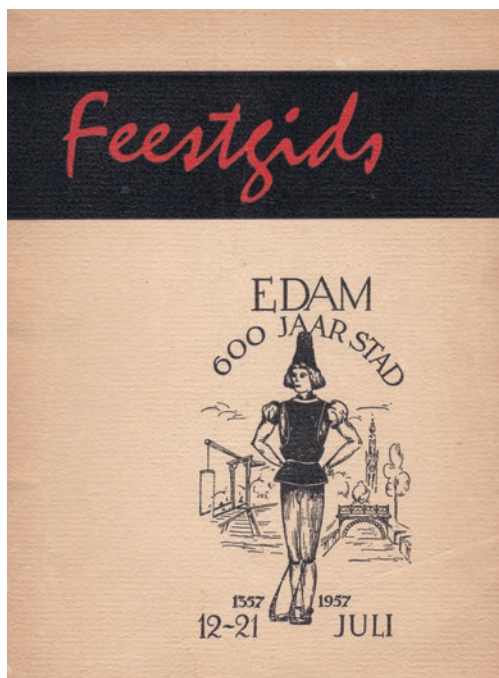
Afb. 3 Historische optocht tijdens 650 jaar Hoorn. Collectie Vereniging Oud Hoorn. Foto: Lena Bonte-Korrelboom, 2007.

iedere vrouw in Edam zich de laatste weken heeft gesteld. Zij bestuderen tekeningen, zij knippen nauwkeurig 'middeleeuws'. Want straks zullen 3000 ingezetenen in hun klederdracht het beeld gaan herscheppen, dat het stadje bood op de zonnige dagen in de dertiende en de veertiende eeuw.⁹

De optochten hebben meestal een vast patroon. Naast een verklede canon van de belangrijkste historische gebeurtenissen, vinden opvoeringen plaats van uitingen van populaire cultuur. Feestende stadsgenoten worden daarbij vaak vermaakt met een openlucht- of wagenspel om bepaalde stedelijke tradities, mythes en stoere stadsverhalen te presenteren.¹⁰ Lokale producten, zoals de Edammer kaas of de Vlaardingse haring, worden geëtaled en de vieringen worden benut om bijzondere tradities te benoemen die de stad onderscheidend maakt. Toen Brielle in 1930 zeshonderd jaar bestond, greep het bijvoorbeeld terug op een stadsbeschrijving van Kornelis van Alkemade (een 17de-eeuwse Nederlandse geschiedschrijver) waar hij zich uitsprak over het gastvrije karakter van de Briellenaren: 'het manvolk - doorgaans is rustig, vrolijk en vriendelijk in 't onthalen van de gasten, die het zelden hongurig of dorstig liet vertrekken'.¹¹

STADSIDENTITEIT

Vrijwel alle steden die binnenkort het stadsrecht vieren of dat hebben gedaan, worstelen vanzelfsprekend met de vraag: wat betekent de viering van het stadsrecht voor de identiteit van onze stad? Uit de interviews in dit nummer blijkt ook wel dat de meeste stadsbiografen, -historici of -curatoren hier allerlei ideeën en gedachten over hebben, maar het valt niet mee om een duidelijk antwoord te formuleren. Aan het vieren van stadsrecht en stedentrots kleven namelijk ook enige problemen. Steden kunnen zich bijvoorbeeld niet meer veroorloven om alleen aandacht

Afb. 4 De viering van 600 jaar stad werd in Edam onder meer gevierd met een show van middeleeuwse kostuums. Feestgids voor 600 jaar Edam, 1957. Collectie Edams Museum.

te schenken aan de positieve aspecten van hun stadsgeschiedenis. Er moet ook plaats zijn voor de zwarte bladzijden uit het verleden. Een optocht waarin de bewindhebbers van de Verenigde Oost-Indische Compagnie worden gevierd is na *Black Lives Matter* en het publieke debat over het Hollandse slavernijverleden ondenkbaar.

Het is steeds lastiger geworden om overeenstemming te bereiken over de identiteit van de stad. Het stadsrecht biedt daarvoor maar beperkte aanknopingspunten. Er is niet één stadsidentiteit. Eerder is er sprake van fysieke, materiële en immateriële factoren die een stad zijn identiteit geven. De fysieke kenmerken zijn de landschappelijke, zoals de ligging. De functionele kenmerken van het landschap worden door menselijk ingrijpen vormgegeven. Hierdoor ontstond het culturele stedelijke landschap, waaraan weer immateriële connotaties

worden toegekend. Kort door de bocht kun je zeggen dat onze karakteristieke kleine tot middelgrote Hollandse steden letterlijk uit het veen zijn opgetrokken. De onderscheidende kenmerken ontleen ze aan wat bewoners hieraan in de loop van de tijd hebben toegevoegd. De stadsidentiteit is door mensenhanden vormgegeven en onderdeel geworden van een materiële cultuur (in gebouwen en architectuur) en immateriële waarden (gebruiken en rituelen) die eraan zijn toegekend.¹²

De matrix op de volgende pagina (zie tabel 1) is oorspronkelijk ontworpen om criteria te hebben voor stadsplanologen die willen inspelen op ruimtelijke aanpassingen die moeten worden ingebed in een postmodern perspectief op de stad. De steden die in dit nummer de revue passeren, zouden we vanuit deze invalshoek kunnen bekijken. Het zou bijvoorbeeld interessant zijn welke identiteitskenmerken van de Hollandse steden nu overlappen en waarin de verschillen zitten. Het waterrijke Holland met al zijn verbindende vaarten is bijvoorbeeld een overeenkomst, zoals de damsteden Schiedam, Amsterdam en Rotterdam. Bijna alle steden zijn ontstaan als landsteden met een agrarische en lokale of regionale markt- en handelsfunctie. Ingrijpende lokale gebeurtenissen, zoals rampen of politieke oproeren, kunnen bijvoorbeeld zo'n impact op de stad hebben gehad, dat een nieuwe identiteit wordt opgehangen aan de disruptieve gebeurtenissen en bijzondere locaties. De Dam in Amsterdam is bijvoorbeeld onze nationale gedenkplaats van de Tweede Wereldoorlog, maar ook de locatie waar de mariniers de Damslapers hardhandig van het monument verdreven in 1970.

De identiteit van de stad is dan ook een sociale constructie gebaseerd op de relatie tussen fysieke kenmerken en de mensen die er wonen of hebben gewoond, en hun representatieve visuele symbolen die deel uitmaken van het narratief van de stad, dat via sociale gebeurtenissen, exposities of stadsfeesten wordt doorgegeven. Alle steden die

aandacht aan de viering willen besteden, nemen geen genoegen met een recht-toe-recht-aan verhaal. De stadscanon is uitermate populair, maar kan die functie niet voldoende vervullen. Wanneer we dus recht willen doen aan de identiteit van de stad en hiervoor de viering van het stadsrecht als momentum willen kiezen, zullen we ons moeten afvragen: over welke identiteit hebben we het, hoe is deze in de loop van de tijd veranderd en welk perspectief hanteren we voor de toekomst? Iedereen die zich met de identiteit van de stad bezighoudt, erkent dat de globalisering en veranderingen in de publieke ruimte het alleen maar complexer hebben gemaakt. Het stadsmuseum biedt in veel gevallen het doorgeefluik van die narratieven gebaseerd op collecties die patriërs aan het stadsmuseum hebben geschonken – de keuze van een bevoorrechte groep als voorbeeld van stadsburgerschap. Dit narratief wordt ook voortdurend op de proef gesteld door het streven naar inclusie en diversiteit. Dat kan dus leiden tot een herijking van het narratief en een langgekoesterde stadsidentiteit, die tegenwoordig op weerstanden stuit en wordt uitgedaagd. En wat hebben we dan aan het van oorsprong middeleeuws concept 'stadsrecht' in de hedendaagse setting?

Op 14 mei 2023 ontving burgemeester Bert Wijknga ter gelegenheid van de viering van 750 jaar stadsrecht in Vlaardingen aan het einde van de optocht het 'nieuwe stadsrecht', waaraan de bewoners zelf invulling mochten geven. Het 'nieuwe stadsrecht' krijgt een 'duidelijke verbinding met de actualiteit waarin wordt ingegaan op de huidige samenleving, de rechten en plichten van de inwoners van Vlaardingen en het respectvol samenleven met elkaar'.¹³ Wat betekent dat nieuwe stadsrecht? In bijna alle interviews in dit themanummer komt naar voren dat bij de viering van het stadsrecht het over mensen van nu moet gaan, die met elkaar het verhaal van de stad maken. Zou de academische en activistische discussie over het nieuwe stadsrecht aanknopingspunten

kunnen bieden? Het stadsrecht niet als een stilleven maar als een sjabloon van stedelijke dynamiek?

NIEUWE STADSRECHT

Als op Google N-gram gezocht wordt naar stadsrecht (*civic rights*), valt direct het aantal toegenomen hits op vanaf de jaren negentig van de 20ste eeuw. Het gaat dan niet om de stadsrechten in historische zin, maar om de brede sociaal-maatschappelijke beweging die internationaal wel aangeduid wordt met *right of the city*-beweging. Het is dus interessant om de recente vieringen van de Hollandse stadsrechten en de programmering van de festiviteiten ook langs deze meetlat te leggen. Filosoof en socioloog Henri Lefebvre schreef in 1968 over *le droit à la ville* en introduceerde een manifest – een modern charter – dat het participatieright van burgers benadrukte en toe-eigening van de publieke ruimte als uitgangspunt nam. De gemarginaliseerden mochten niet worden uitgesloten en verbannen tot hun eigen leefwereld in de *banlieus* – vergelijkbaar met de middeleeuwen die geen burgers waren en de stad moesten verlaten zodra de stadspoorten sloten.

Het stadsrecht niet als een stilleven maar als sjabloon van stedelijke dynamiek?

Het was het begin van een maatschappelijk en filosofisch discours: van wie is de stad?

Sociaal-geograaf David Harvey borduurde daarop voort en actualiseerde de discussie in het kielzog van de grote financiële en bankencrisis uit 2008 in de *New Left Review*.¹⁴ Hij ijverde ervoor om een nieuw stadsrecht op te nemen in het handvest van de Verenigde Naties. De steding heeft recht op essentiële basisvoorzieningen, zoals voedsel, huisvesting en schoon drinkwater ter waarborging van een menswaardig bestaan. Harvey meende dat dit nieuwe stadsrecht onverenigbaar was met het kapitalistische systeem. Hij was vooral getriggerd door de onrechtvaardigheid die de moderne stad ten tijde van de dominantie van de markt teweeg heeft gebracht. Zijn pleidooi voor de rechtvaardige stad heeft mensen wereldwijd gemobiliseerd. Uitgangspunt is het fundamentele recht om de stad te veranderen en aan te

	Materieel
Vorm	Natuurlijk landschap Topografie (rivierlandschap, bergketen), vegetatie, klimaat, hydrografische omstandigheden.
Functie	Door natuur en ligging bepaald (natuurlijke vissershaven, agrarische functies).
Semantiek en betekenisverandering	Beschrijvingen (rivier, polder, duingebied, jacht-resort, herkomst van namen).

Tabel 1 Matrix van factoren bepalend voor de stedelijke identiteit. Gebaseerd op Maryam Ziyadeh, 'Assessment of urban identity through a matrix of cultural landscapes', *Cities* 74 (2018).

Afb. 5 Groen-wit-groen wandkleed met nieuw stadswapen van Rotterdam, uit de serie 21st Century Heraldry / Today's Coats of Arms, ontworpen door 75B, Rens Muis en Pieter Vos, 2019. Collectie Museum Rotterdam.

passen aan de verlangens en wensen van de bewoners – eigenlijk een claim om het recht

op het stadsleven op te eisen dat niet is veranderd in het kapitalistisch-neoliberaal systeem. Hij verwijst naar de bekende uitspraak 'stads-lucht maakt vrij', maar in de huidige stad is deze letterlijk en figuurlijk nogal verontreinigd.

In West-Europese steden heeft de beweging veel aandacht opgeëist vanwege het maatschappelijk debat over huisvesting en sociale woningbouw en acties die de gentrificatie bekritisieren. In Rotterdam werd dat zeer actueel toen na de Fortuynrevolte in 2002 Leefbaar Rotterdam voortrekker werd van de Rotterdamwet. Hiermee herintroduceerde Rotterdam een eigentijdse variant op het middeleeuwse poorterschap. Alleen nieuwkomers die tenminste 120 procent van het minimuminkomen verdienden, mochten zich in bepaalde wijken vestigen, voornamelijk in Rotterdam-Zuid, dat in meerderheid wordt bewoond door Rotterdammers met een migratieachtergrond. Criticasters zagen de omstreden wet als een poging om deze nieuwe Rotterdammers te weren en in 2021 rapporteerde de inspecteur van de Verenigde Naties dat de sloop van de Tweebosbuurt in Rotterdam-Zuid een schending van de mensenrechten betekent. 'Een complete buurt die met de grond gelijk wordt gemaakt, ogenschijnlijk vanuit financiële

	Immaterieel
Is door de mens vormgegeven	Leidt tot culturele waarden en uitingen
Infrastructuur, gebouwde omgeving (spoorwegen, havens), wegennet, winkelcentrum, promenades, functionele en representatieve gebouwen.	Door uiterlijke vormgeving (design van de stad) bepaalde sociale, culturele waarden (stedelijke kenmerken).
Door ingrijpen mens bepaald/veranderd (pre-industriële stapelmarkt, handelscentrum, (de)industrialisering, globalisering, gentrificatie).	(Disruptieve) gebeurtenissen, acties die van invloed zijn op het narratief van de stad en de representatie (bijvoorbeeld oude versus nieuwe iconen van de stad).
Beschrijvingen en culturele betekenissen toegekend aan het vormgegeven; cultuurlandschap (bijvoorbeeld de Nieuwe Waterweg als poort van Europa)	Symbolische betekenis van locaties als lieu de mémoire, en hoe in de tijd gezien ervaringen en ‘sense of belonging” (gehechtheid aan een plaats) zich hebben veranderd.

Afb. 6 Aankondiging voor de historische allegorische optocht van 9 augustus 1946 ter gelegenheid van het 700-jarig bestaan van Haarlem. Affiche door Herman Moerkerk, 1946. Collectie Affichemuseum Hoorn.

motieven van een corporatie. Maar ook het feit dat dit een buurt was die vooral bestaat uit etnische minderheden, wat de vraag opwerpt of daar doelgericht beleid achter zit. Verder de structurele tekortkomingen van de Rotterdamwet, die een discriminerend karakter lijkt te hebben, en de Rotterdamse Woonvisie, die erop gericht lijkt om de betaalbare woningvoorraad in te krimpen', aldus het *Algemeen Dagblad*.¹⁵

CONCLUSIE

Het middeleeuwse stadsrecht is voor veel mensen ongrijpbaar. Het is een onleesbaar charter dat een archivaris en historicus bekoort, maar een gewone burger niet veel zegt. Toch heeft het voor notabelen in de stad betekenis. Ze grijpen de viering aan om hun stad te etaleren en een stedentrots te accentueren. Om gewone burgers mee te krijgen, gebeurt dat in de vorm van een plechtige herdenking en een stadsfeestje. Het stadsrecht is vooral vanaf de 19de eeuw inzet geweest om pre-industriële tradities te bevestigen. De historische optocht is daar een voorbeeld van. Die is niet verdwenen, maar

als uitgangspunt ongeschikt voor steden zoals Amsterdam die zo divers zijn geworden dat het steden van minderheden zijn geworden. Maar er is tegenwoordig geen stad die het stadsrecht uitsluitend beschouwt als verlengstuk van stadsmarketing. Toeristen zijn welkom (misschien in Amsterdam uitgezonderd) maar alle steden in dit themanummer hebben de blik vooral gericht op de eigen bevolking, die deels elders geworteld is.

Het is niet makkelijk om vanuit een historisch document als het stadsrecht een samenhangend verhaal over de identiteit van de stad te maken. Daar worstelen alle stadsmusea, -conservatoren en -historici mee, want het gaat over geconstrueerde identiteiten in de tijd. Iedereen die het stadsrecht viert, benadrukt hoe belangrijk het is om de bewoners van nu bij het verhaal te vertrekken. In Vlaardingingen wordt gesproken over het 'nieuwe stadsrecht' en dat biedt aanknopingspunten voor het debat dat de afgelopen decennia wereldwijd al werd gevoerd in steden die als gevolg van de globalisering en internationale migratie ingrijpend zijn veranderd. Juist in de poging om de continuïteit van heden en verleden met elkaar te verbinden, zijn er aanknopingspunten in de moderne stadsdiscussie over het recht-op-de stad. Nostalgische verlangens naar de oude stad en tradities die met traditionele stadsrechtvieringen en historische optochten worden geassocieerd, staan hierin niet centraal. Het 'nieuwe stadsrecht' is een postmoderne herijking van het oude stadsrecht, niet zozeer als een juridische claim, maar eerder als een moreel recht om de stad toegankelijk te houden en dat is in het huidige tijdsgewricht ook in Holland geen sinecure. Met het oog op de toenemende diversiteit van de steden is het concept van belang waaraan stedelingen, ook als zij niet de Nederlandse nationaliteit hebben, rechten aan kunnen ontlelen. Steden die het draaiboek voor een stadsrechtviering nog niet geheel op orde hebben, zou ik adviseren om in ieder geval deze actuele discussie een plaats te geven in het feestprogramma: met of zonder historische optocht.

Interview

Afb. 1 In de kleuren van de Vlaardingse vlag is de slogan van het jubileumjaar te lezen: 'Vlaardingen doen!'. Graaf Floris V feliciteert de Vlaardingers met hun stadsrechten. Muurschildering door Loes Henger, aangebracht op een pand aan de Westhavenkade ter gelegenheid van 'Vlaardingen 750'. Foto: Frank de Hoog, 2023.

Museum Vlaardingen

Op zoek naar nieuwe iconen

De Slag bij Vlaardingen is pas net herdacht of het volgende grote stadsfeest staat alweer voor de deur. Dit jaar viert Vlaardingen 750 jaar stadsrechten. Wie van het metrostation naar de binnenstad loopt, ziet het direct. Op een grote muurschildering feliciteert graaf Floris V de Vlaardingers met hun stadsrechten, en achter hem is de slogan van het jubileumjaar te lezen: 'Vlaardingen Doen!' Toch zijn er duidelijke verschillen tussen de viering van de Slag in 2018 en de huidige festiviteiten. Kort voor de officiële aftrap van 'Vlaardingen 750' gaan we hierover in gesprek met directeur Léanne Selles en haar collega Jorge Simelio, medewerker Educatie, Inclusie en Diversiteit.

‘De Slag bij Vlaardingen is in de stad groots gevierd’, vertelt Léanne die nog net een staartje van deze feestelijkheden heeft meegekregen toen ze in november 2018 aantrad. ‘Het was een groot spektakel en veel mensen hebben dit meegemaakt. Het zag er heel professioneel uit. Ik denk dat er bij velen een soort bewustwording is ontstaan dat de stad de moeite van het vieren waard is. Het is een keerpunt geweest. Daar ben ik ook bewust op ingesprongen door elk jaar opnieuw in het museum aandacht te besteden aan de Dag van de Slag op 29 juli.’ Dat bewustzijn heeft ook bijgedragen aan de wens om 2023 groots aan te pakken: ‘Het was lange tijd onzeker vanwege financiën en de uitbraak van corona. De voorbereidingen zijn daarom vrij laat opgestart, maar de noodzaak is hierdoor wel vergroot.’

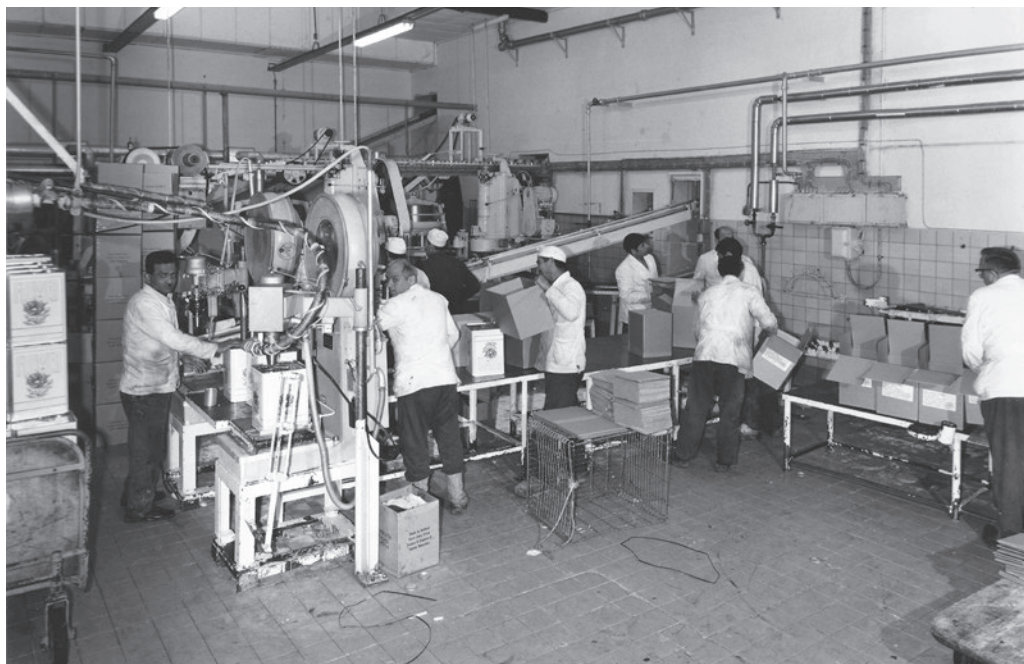
Hoewel de organisatoren van ‘1018-2018’ ook de drijvende kracht zijn achter de huidige viering, is de insteek nu anders. Léanne legt uit dat er bewust voor gekozen is om niet het jaar 1273 centraal te stellen: ‘Bij de viering van de Slag bij Vlaardingen ging het over 1018. Alles was middeleeuwen met een groot re-enactment spektakel. Nu vieren we de stad, waarbij minder gefocust wordt op dat jaar. Wat er wel gaat gebeuren, is een stadsrechtenstoet. Vanuit Den Haag komt Floris V, gespeeld door acteur Joris Lutz, via Delft en Schiedam naar Vlaardingen toe om nieuwe stadsrechten aan de burgemeester aan te bieden. Dat is natuurlijk wel heel erg op dat jaar gericht, maar wel met een moderne twist. Er komt een brede oproep aan de inwoners van Vlaardingen: wat vinden zij dat er in de nieuwe stadsrechten moet staan? Een wens, een droom of een felicitatie? Een jury beslist uiteindelijk wat er in het document wordt opgenomen.’

Het jubileumjaar zal verder bestaan uit een opeenvolging van allerlei activiteiten. Muziek, dans, theater, sport en eten staan centraal. ‘Er is voor gekozen om het vooral een feest van de stad te laten zijn’, vertelt Léanne.

‘Een festivalidee. Dat is niet oneerbiedig, maar de nadruk ligt op het vieren van de stad met een biertje in de hand.’ Jorge hoopt echter dat de bezoekers ‘voor het feest komen en voor de inhoud blijven’. Léanne stemt in met deze gedachte: ‘Je moet het ook vieren, maar je moet wel weten wat je viert.’

Met de tentoonstelling *Ode aan de stad* probeert het museum een historische lading aan de festiviteiten te geven. ‘*Ode aan de Stad* wordt een soort catwalk waarin allerlei objecten geëxposeerd worden die typisch Vlaardings zijn.’ Léanne geeft aan dat het nog niet meeviel om tot dit idee te komen: ‘We wilden bewust niet kiezen voor een historische tentoonstelling over 750 jaar Vlaardingen, want we zijn al het museum dat de geschiedenis van de stad vertelt. Daarom ligt de nadruk op de vraag wat een stad tegenwoordig is en wat het betekent om nu in Vlaardingen te wonen.’

Léanne vertelt verder dat de tentoonstelling niet alleen de traditionele geschiedenis en bekende verhalen zal brengen die iedereen wel kent: ‘Je ziet ook bij de hele viering dat het toch wel erg blijft hangen op de al bekende speerpunten van de stad. Het gaat over haring en visserij. Maar daarmee bereik je een groot deel van de mensen niet, want die hebben daar niets mee.’ Het vasthouden aan de oude iconen hangt volgens Léanne nauw samen met de identiteit van de stad: ‘Het is heel lang een dorpse stad geweest. Pas na de oorlog is Vlaardingen enorm gaan groeien en zijn er mensen van buiten de stad aangetrokken. Maar uit veel dingen blijkt dat het collectief geheugen nog van vóór de oorlog is. Dat zie je ook terug in de vaste opstelling van het museum uit 2015. Het zijn vooral de oudere Vlaardingers met een relatie tot het visserijverleden van de stad die zich hierin vertegenwoordigd zien, want die verhalen worden verteld. Daarmee mis je een hele groep van “Nieuwe Vlaardingers”, dus je moet ervoor zorgen dat je ook die verhalen kan gaan vertellen en dat ook die mensen zichzelf terugzien in het museum.’

Afb. 2 Een voorbeeld van een ‘nieuw’ verhaal is de komst van 65 Palestijnse mannen in Vlaardingen. Op verzoek van de bedrijfsleiding van de Rotterdamse Margarine Industrie (ROMI) gaan zij in november 1963 aan het werk in de Vlaardingse fabriek. Tegenwoordig vormen hun nakomelingen in Vlaardingen nog altijd de grootste Palestijnse gemeenschap in Nederland. Collectie Museum Vlaardingen. Foto: Fotostudio Rijnmond, ca. 1969.

Daarom hecht Jorge er veel waarde aan dat de diversiteit van de stad ook vertegenwoordigd is in de organisatie. Dat was bij aanvang niet zo: ‘Het is een klein aantal mensen dat bepaalt waar het geld naartoe gaat. Als de structuur van de organisatie geen goede afspiegeling van de stad vormt, dan krijg je ook geen divers product. Nu is er wel een klankbordgroep Diversiteit en Inclusie samengesteld om de stichting te adviseren bij evenementen.’ Daarnaast is de Stadskaravaan een poging om de initiatieven minder vanuit de binnenstad te laten komen. Deze eendaagse festivals vinden plaats in de zes wijken van de stad, waarbij de bewoners vooraf betrokken zijn bij de organisatie. Ook het museum doet mee: ‘Op een theatrale en interactieve manier gaan we in gesprek met de mensen die daar aanwezig zijn. We nemen hen mee in het herwaarderen van onze collectie en vragen wat zij de moeite waard vinden om te bewaren’, legt Jorge uit.

Op de vraag wat het jubileumjaar gaat opleveren, hoopt Léanne dat ‘het geloof in de stad’ ook daarna mag beklijven. ‘De stad is echt meer dan de grootstedelijke problemen, en er zijn mooie verhalen te vertellen.’ Jorge betoogt dat het juist nu een interessant moment is om het bestaan van de stad te vieren, omdat ‘de identiteit van de stad sinds twintig jaar erg aan het veranderen is.’ Volgens hem was het vijftig jaar geleden veel makkelijker om de koppeling te maken tussen de stedelijke identiteit en bepaalde referenties die voor iedereen gelden: ‘We zijn ons meer bewust van welk publiek we missen bij een traditionele tentoonstelling over de stad. Daarom gaan we de wijken in. Wat de participatie- en co-creatieprojecten zullen opleveren, is nog niet duidelijk. Het zou mooi zijn als we over vijf jaar kunnen terugkijken en zeggen: “In 2023 hebben we een paar nieuwe iconen gevormd, omdat zoveel mensen iets samen hebben gedaan”.’

Haagse bluf op doek

Lex van Tilborg en Frank de Hoog

Het Haags Historisch Museum bezit een unieke reeks 17de- en 18de-eeuwse magistraatsportretten. Nergens in de Republiek liet het stadsbestuur zich zo vaak portretteren als in Den Haag. Heeft dit iets te maken met het ontbreken van stadsrechten? Formeel was Den Haag een dorp, maar dat wilden de lokale bestuurders liever niet horen.

Hoe durfde Constantijn Huygens, dichter en secretaris van stadhouder Frederik Hendrik, 'een plaets so magnifycq van gebouwen ende groot van begrip alreets, ende geschaepe in corten te worden ongelijk heerlijkcer ende schoonder, die een dorp te noemen?' Dat was de strekking van een brief van Philips Doublet, secretaris van de Haagse magistraat, aan Huygens. Het was een reactie op de geplande verschijning van het traktaat *'t Gebruyck ofte Ongebruyck des Orgels* waarin Huygens in 1641 Den Haag aanduidde als 'dit schoone Dorp' – nota bene in zijn opdracht aan de Haagse magistraat! Na een aantal gevatte tegenwerpingen veranderde de secretaris van de stadhouder braaf zijn woorden in 'dese schoone Plaets'.

STAD OF DORP?

Huygens had eerder juist een heel elegante 'oplossing' bedacht voor de dorpsstatus van Den Haag door de plek in een gedicht uit 1625 te omschrijven als: 'Het dorp, der dorpen geen daer yeder steeg

een pad is, / Maer dorp, der Steden een, daer yeder Straet een Stad is.' Een dorp dus waar iedere straat de allure van een stad heeft. Het is een treffende beschrijving van de paradoxale status van Den Haag in de tijd van de Republiek. Aan de ene kant had het (bijna) alle uiterlijke kenmerken van een stad. Zowel qua inwonertal, rijkdom en monumentale gebouwen, als op het gebied van bestuurlijke en gerechtelijke competenties deed Den Haag geenszins onder voor echte steden. Maar het kreeg geen stadsrechten en bleef formeel een dorp, waardoor het geen zitting kreeg in de vergadering van de Staten van Holland.

Deze status was een directe erfenis van de grafelijke tijd. Het dorp Die Haghe, dat in de 13de en 14de eeuw onder de rook van het Binnenhof was ontstaan, had zich in de loop van de tijd langzaam aan losgemaakt uit de grafelijke sfeer. Het kreeg een eigen bestuur en steeds meer rechtsprekende bevoegdheden. Zo ontstonden op Haags grondgebied in feite twee werelden die ruimtelijk, bestuurlijk, juridisch, en in zekere zin ook sociaal van elkaar

gescheiden waren. Het betekende onder meer dat het Haagse dorpsbestuur over een deel van zijn inwoners en een deel van het Haagse grondgebied niets te zeggen had. Het Binnenhof en de daaraan grenzende Hofbuurt, waar veel edellieden en hoge ambtenaren woonden, vielen onder het gezag van het Hof van Holland, de Rekenkamer en later ook de Hoge Raad. Deze situatie leidde ertoe dat de Haagse magistraat regelmatig in de clinch lag met de op het Binnenhof gevestigde grafelijke bestuursinstellingen, bijvoorbeeld over de grenzen van hun jurisdicties.

Ondertussen was de Haagse magistraat er veel aan gelegen om officieel tot stad te worden verheven. Vanaf het eind van de 16de tot het midden van de 17de eeuw diende zij verschillende verzoeken in om als stemhebbend lid tot de Staten van Holland te worden toegelaten. Deze pogingen mislukten

echter steevast. Gewestelijke instellingen op het Binnenhof werkten dit tegen uit angst hun eigen bestuurlijke en rechtsprekende macht in Den Haag kwijt te raken. Ook de Hollandse steden voelden geen enkele behoefte om Die Haghe deze rechten te geven. Mogelijk vreesden zij dat hierdoor in Den Haag, het bestuurscentrum van de Republiek, een te grote machtsconcentratie zou ontstaan. De Staten van Holland hadden in 1578 juist voor het *dorp* Den Haag als vaste vergaderplaats gekozen om 'alle jalousie onder de Steden te verhoeden'.

MAGISTRAATSPORTRETEN

Uit het verontwaardigde protest van Doublet, maar ook uit de pogingen om toegelaten te worden tot de Staten van Holland, spreekt een fel stedelijk zelfbewustzijn van de Haagse magistraat. Dit vertaalde

Afb. 1 De Haagse Magistraat delibererend over het verbouwen van de Sint-Sebastiaansdoelen. Achter de baljuw die op een bouwtekening wijst, staat uiterst rechts architect Arent van 's-Gravensande met passer en aannemer Claes Dircksz. Balkenende met meetstok. Links aan het hoofd van de tafel zit secretaris Philips Doublet. Schilderij door Jan Antonisz. van Ravesteyn, 1636. Collectie Haags Historisch Museum.

zich in de publieke ruimte in bouwprojecten en opdrachten aan kunstenaars. In 1564-1565, vijf jaar na de uitbreiding van het dorpsbestuur met twee burgemeesters, verrees aan de Groenmarkt een klein maar indrukwekkend, neorenaissancistisch raadhuis. Opmerkelijk is wel dat in de gevel alleen het wapen van Holland een plek kreeg – een duidelijk teken dat de Haagse magistraat zich nog niet echt durfde los te maken uit de grafelijke invloedssfeer.

Vanaf de 17de eeuw ging dat anders. De magistraat investeerde herhaaldelijk in de verfraaiing van het raadhuis en was nauw betrokken bij de bouw van de Sint-Sebastiaansdoelen tussen 1636-1639. Het (mede)realiseren van dergelijke prestigieuze bouwprojecten straalde de macht en het aanzien van de initiatiefnemers uit. Dit was zeker het geval bij de nieuwe schuttersdoelen die niet op 'dorpsgrond' maar midden in de Hofbuurt stonden, waar de Haagse magistraat geen jurisdictie had. Het feit dat de bouw hiervan aansloot op het ambitieuze stedenbouwkundige plan van stadhouder Frederik Hendrik, dat voorzag in de aanleg van het Plein en de Korte Vijverberg, gaf dit project het nodige prestige. Dit keer kwam in het fronton, naast de wapens van de Staten van Holland en de stadhouder, wel het Haagse stadswapen met de ooievaar.

De stedelijke ambities van de Haagse magistraat vormden zeer waarschijnlijk ook de voedingsbodem voor de vervaardiging van de zogeheten magistratsportretten, die net als schuttersstukken in publiek toegankelijke gebouwen hingen. De bouw van de Sint-Sebastiaansdoelen vormde zelfs de aanleiding voor het schilderij uit 1636. Schilder (en schutter) Jan Anthonisz. van Ravesteyn portretteerde de bestuurders, terwijl zij vergaderen over de bouwplannen van het nieuwe schuttersgebouw. De bouwtekeningen liggen op tafel en uiterst rechts staan architect Arent van 's-Gravensande en aannemer Claes Dircksz. Balkenende. 'En wij zouden geen stad zijn!', zie je de geportretteerde magistraten, onder wie secretaris Doublet, bijna denken.

De composities van deze schilderijen weerspiegelen hoe de lokale overheid was georganiseerd

Gedurende de 17de en 18de eeuw gaf de Haagse magistraat in totaal zes keer de opdracht een dergelijk portret te vervaardigen. Ze koos daarbij altijd voor een gerenommeerde Hollandse kunstenaar: de eerdergenoemde Van Ravesteyn in 1618 en in 1636, Cornelis Jonson van Ceulen in 1647, Jan de Baen in 1682, Karel de Moor in 1717 en Guillaume de Spinny in 1759-1761.¹ Alle schilderijen zijn levensgrote, statige groepsportretten waarop de magistraat aan een lange tafel is gezeten. De composities van deze schilderijen weerspiegelen hoe de lokale overheid was georganiseerd. De baljuw zat als belangrijkste man van het gezelschap aan het hoofd van de tafel. Steevast vergezeld door de drie burgemeesters die enigszins gescheiden van de schepenen (lokale bestuurders) zijn afgebeeld. Enkele kunstenaars geven dit onderscheid subtiel weer, anderen maken dit duidelijk door de schepenen aan een tweede tafel af te beelden.

Naast de zes magistratsportretten uit Den Haag zijn er in Nederland slechts zeven andere groepsportretten van een stadsbestuur bekend. Dat is een opmerkelijk laag aantal in vergelijking met de enorme productie van groepsportretten van andere corporatieve groepen, zoals schutters, overliden van ambachtsgilden en regenten van liefdadigheidsinstellingen. Een belangrijk verschil met deze groepen is dat stadsbestuurders sneller van positie wisselden door de jaarlijkse verkiezing van burgemeesters en schepenen. Dit maakt het aannemelijk dat de opdracht voor een nieuw groepsportret het resultaat is van een bijzondere gebeurtenis, zoals de bouw van de Sint-Sebastiaansdoelen in 1636. Ook het daaropvolgende portret uit 1647 is in verband te brengen

Afb. 2 *Groepsportret van de Haagse magistraat*. Het meest prominent afgebeeld is de baljuw, links aan de tafel gezeten met degen. Hij wordt omringd door drie burgemeesters. Als tweede van links, direct achter de baljuw, staat architect Bartholomeus van Bassen. Schilderij door Cornelis Janson van Ceulen, 1647. Collectie Haags Historisch Museum.

met een bouwkundig project, want hier is eveneens een architect afgebeeld: Bartholomeus van Bassen. Deze 'fabryckmeester' van Den Haag leidde in 1647 de bouw van een klokkentoren aan het raadhuis. Met deze aanbouw werd de 'Burgemeesterscamer' vergroot. Volgens kunsthistoricus Abraham Bredius zien we de bestuurders op het schilderij discussiëren over deze bouwplannen.

Voor de drie latere magistraatsportretten is het lastiger een directe aanleiding te vinden. Opvallend is dat deze werken, meer dan de vroegere portretten, allerlei verwijzingen naar goed bestuur bevatten, zoals een voorstelling van Salomons Oordeel, standbeelden die deugden als recht,

voorzienigheid of harmonie symboliseren, een hoorn des overvloeds of de acroniem SPQH, een Haagse verbastering van *Senatus Populusque Romanus* (De senaat en het volk van Rome) dat veelvuldig gebruikt werd in de openbare ruimte als officiële naam voor het Romeinse Rijk. Weliswaar was Den Haag officieel nog altijd een dorp, maar op doek deinsde de Haagse magistraat er dus niet voor terug zich te presenteren als erfgenaam van het antieke Rome. Zo beschouwd vormt de unieke reeks van zes magistraatsportretten een blijvende getuigenis van de stedelijke ambities van de Haagse magistraat. Of moeten we eerder spreken van een dorps minderwaardigheidscomplex?

Interview

Afb. 1 Jonge bezoekers bij de presentatie *Panorama Schiedam* over de rol van de scheepswerven in Schiedam.
Foto: Aad Hogendoorn, 2022.

Stedelijk Museum Schiedam

‘Historisch bewustzijn belangrijker dan stadsrechten’

Sinds 2019 is Merel van der Vaart conservator stadsgeschiedenis van het Stedelijk Museum Schiedam. In de vacaturetekst stond toentertijd nog ‘historisch conservator’, maar deze titel past niet bij hoe Merel de functie voor zich ziet. ‘Historisch conservator klinkt alsof ik het museum niet uitkom, terwijl mijn werk draait om de stad. De geschiedenis van Schiedam begint wat mij betreft al ver voordat de stad er was, en eindigt in het nu’, legt Merel uit. We spreken haar in het atelier in het souterrain van het museum, te midden van de tekeningen en schildermaterialen van een recente kunstklas voor kinderen.

De afgelopen jaren heeft het museum aan de herwaardering van de historische collectie gewerkt. Het project *Kijkdepot Schiedam* uit 2021 bewijst hoe het museum anders naar zijn collectie is gaan kijken. 'Het museum is rond 1900 ontstaan vanuit een privéverzameling', vertelt Merel. 'Men was toen heel erg bezig met de kwaliteit en de kunsthistorische waarde van objecten, terwijl wij nu veel meer kijken naar de verhalen achter die objecten. Ik heb nu liever een kast die ergens bij mensen in huis heeft gestaan, die dus iets zegt over de welvaart van de stad en de rol die de eigenaars hadden binnen de stedelijke gemeenschap, dan dat ik een kast heb die "mooi" is in kunsthistorische zin.' Dat heeft ook alles te maken met de verhalen die Merel als conservator wil delen: 'Ik vind het belangrijk om het verhaal van de Schiedammers te vertellen, juist ook van de mensen die niet in het stadsbestuur zaten – de meeste Schiedammers woonden niet in een patriciërshuis aan de Lange Haven.'

Bovendien is er niet één verhaal dat de geschiedenis van Schiedam volledig omvat, verduidelijkt Merel. 'Schiedam wordt vaak gezien als de stad van de monocultuur. Iedereen was bezig met visserij, en toen die instortte, richtte de stad zich op de jeneverindustrie, en toen ook dat mislukte ging men over op de scheepsbouw. Dat klassieke verhaal over Schiedam met de kritiek op het handelen van het stadsbestuur vind ik toch een beetje negatief, alsof "we [Schiedammers red.] ons altijd maar proberen te ontworstelen aan de ellende".' Volgens Merel wordt de toekomst van de stad niet louter op het stadhuis beslist. 'Het is een deel van het verhaal, maar ik denk dat eromheen nog veel meer gebeurde. Zo is migratie een rode draad in deze geschiedenis. Al zeker sinds de 17de eeuw spelen migranten een belangrijke rol in de stad en juist in relatie tot de monoculturen. De branders van de jeneverindustrie waren veelal katholieken, maar ook de oprichter van het typisch

Schiedamse bedrijf Nolet kwam uit wat we nu België noemen. Dat verhaal over migratiestromen – over mensen die naar Schiedam trokken, omdat het daar beter voor hen was – contrasteert met het donkere arbeidersverleden van de stad. Dat laten we ook zien. We willen evenwicht brengen in het beeld van het verleden van Schiedam. Daarin moeten we als museum keuzes maken – we kunnen niet alle verhalen vertellen.'

Merel heeft een duidelijke visie op haar rol als conservator van de stedelijke identiteit van de stad. 'We staan als museum ten dienste van de stad', legt zij uit. In de praktijk gaat het om het zoeken naar de juiste balans: 'Onze collectie is van de stad. Het is onze taak om die te beheren, met stadsbewoners te praten en verhalen op te halen, maar het is ook onze verantwoordelijkheid om daar vervolgens mee aan de slag te gaan, om keuzes te maken en verhalen te vertellen, en een rode draad aan te brengen. We willen een podium voor de stad zijn. Wij hebben de kans om objecten, mensen en hun verhalen in de spotlight te zetten.'

Dat het nemen van deze verantwoordelijkheid niet altijd makkelijk is, bewijst het verhaal over de naoorlogse wijk Groen Noord in het noorden van Schiedam. Het museum heeft ervoor gekozen om in de tentoonstelling *Panorama Schiedam* de focus te leggen op het opgroeien in deze cultureel diverse wijk aan het eind van de 20ste eeuw. 'En het grappige is: er wonen ook witte Schiedammers in Groen Noord die een totaal ander beeld hebben en die zelfs aangeven dat het weergegeven verhaal niet klopt. Dat is dan een spannende balans. En in dit geval hebben wij ervoor gekozen om juist een verhaal te vertellen dat niet overeenkomt met de herinneringen van een deel van de mensen die misschien gevoelsmatig meer aanspraak kunnen maken op de geschiedenis van de stad – omdat hun familie er al langer woont, of om andere redenen. Wij zeggen dan: "Ja, jullie herkennen je niet in dit verhaal, maar dit is wel het verhaal dat we gaan vertellen, want andere Schiedammers

herkennen zich er wel in.” Stedelijke identiteit is ongrijpbaar en niet voor iedereen hetzelfde.’

Er is dan ook niet één object dat het verhaal van Schiedam vertelt, maar desgevraagd zijn er wel een paar objecten die volgens Merel veelzeggend zijn voor de geschiedenis van de stad. Een scheepsmodel van een baggerschip van de werf Gusto, dat recentelijk aan het museum werd geschonken, is zo’n voorbeeld. ‘Ik vind het mooi wat dat model voor veel Schiedammers betekent. De scheepswerven zijn nog levende geschiedenis en voor veel mensen onderdeel van hun identiteit – “daar werkten we, daar bouwden we dingen, en daar zijn we trots op”’. Om een heel andere reden zijn de gouden sleutels van de stad voor Merel een topstuk uit de collectie. Niet zozeer omdat ze van goud zijn en op een kussentje liggen, maar juist vanwege het verhaal erachter, over de mentaliteit van de stadsbewoners. ‘Die gouden sleutels werden voor Napoleon Bonaparte gemaakt. Uiteindelijk heeft hij ze nooit opgehaald. Ze stammen uit de tijd van na de Franse Revolutie, die in Schiedam grote invloed heeft gehad. Het stadsbestuur werd subiet afgezet en vervangen door een democratisch gekozen bestuur. Het is opvallend dat de stad een paar jaar later enthousiast voorbereidingen trof om een absolute vorst gastvrij te onthalen. Tot ieders spijt kwam Napoleon niet. Ook het speciaal voor hem vervaardigde gouden bestek, bleef in de lade liggen. Jaren later heeft koning Willem II wél met dat gouden bestek gegeten. Zo kan een stad

dus zwenken en keren. Dat zegt iets over hoe de landelijke geschiedenis plaatselijk werd ervaren, en dat verhaal is wel uniek voor Schiedam.’

In 2025 viert Schiedam dat het 750 jaar geleden stadsrechten kreeg. De tentoonstelling *Panorama Schiedam*, die al sinds mei 2022 te zien is, is daar een belangrijk onderdeel van. ‘We wilden juist in aanloop naar 2025 het gesprek starten over de geschiedenis van de stad, en Schiedammers het gevoel geven dat zij daar onderdeel van zijn. We willen juist ook laten zien dat buiten het historisch stadscentrum belangrijke bouwstenen voor die stadsgeschiedenis liggen, bijvoorbeeld in het naoorlogse Groenoord.’ Het gesprek over wat Schiedam tot Schiedam maakt en het creëren van historisch bewustzijn zijn voor Merel dus belangrijker dan het organiseren van een eenmalig jubileum rond de datum waarop Schiedam stadsrechten kreeg. ‘Wij grijpen dat moment juist aan om veel breder de geschiedenis in te zetten.’ *Panorama Schiedam* gaat over mensen’, benadrukt zij. ‘Dat vind ik een mooie quote van Marloes en Wikke, de ontwerpers van de tentoonstelling: “Dit mini-universum is een ode aan de ploeterende mens die altijd maar doorgaat om iets van het leven te maken. En aan de schoonheid die je ervaart als je over de skyline staart. Een prachtige mierenhoop.”

Afb. 2 De presentatie over de 18de eeuw met daarin de stadssleutels en het vergulde bestek gemaakt voor Napoleon Bonaparte. Foto: Aad Hogendoorn, 2022.

Interview

Afb. 1 Deviesvlag van de stad Amsterdam door Pam Georg Rueter (ontwerp), Baukje Jelles (vervaardiger) en de Industrieschool voor Vrouwelijke Jeugd (uitvoerder), 1947. Collectie Amsterdam Museum.

Amsterdam Museum

‘De stad heeft veel verschillende identiteiten’

In de Amsterdam Museum-vleugel van de Hermitage Amsterdam is sinds maart 2022 de nieuwe vaste opstelling *Panorama Amsterdam* te zien. De begeleidende audiotour vertelt de bezoeker bij binnenkomst meer over de totstandkoming: ‘Met meer dan 100.000 objecten, verzameld in bijna vijf eeuwen, denk je de geschiedenis van Amsterdam wel te kunnen vertellen, maar verzamelen wordt altijd gedaan vanuit de gedachte wat de stad is of zou moeten zijn. (...) De focus lag op de stedentrots, de rijkdom, de macht en de culturele prestaties. Het zijn vooral objecten die laten zien hoe uniek Amsterdam is. Andere verhalen zijn nodig om een kritische blik te geven op de stadshistorie en stadsimago.’ Wat houden die andere verhalen in en wat zeggen die over de stedelijke identiteit van Amsterdam? Daarover gaan we in gesprek met conservatoren Annemarie de Wildt en Tom van der Molen.

Zodra we in een vergaderruimte plaatsnemen, blijkt dat ons interviewverzoek al in de voorbereidingsfase heeft geleid tot 'leuke debatten over identiteit' binnen de organisatie. De bevindingen liggen op tafel in de vorm van meerdere A4-tjes met afbeeldingen van diverse collectiestukken. Aan de hand van de vele voorbeelden, variërend van hedendaagse kunstprojecten tot gebruiksvoorwerpen en zelfs de banner van de F-Side, verduidelijkt Annemarie de uitkomst: 'De stad heeft gewoon heel veel verschillende identiteiten'. 'Vanuit machtsposities zijn er door de eeuwen heen wel identiteiten geconstrueerd. Die zijn verbazingwekkend weerbarstig,' vervolgt haar collega Tom. 'Als je het over ondernemerschap, burgerschap en aanverwante zaken hebt, dan zie je dat al terug in het boek dat Caspar Barlaeus heeft geschreven naar aanleiding van het bezoek van Maria de Medici in 1638. En dat wordt dan door de hele geschiedenis van Amsterdam steeds weer opgeworpen: "Dit zijn wij als Amsterdam".' En dat geldt ook voor de waarden, vrijheid en tolerantie, vult Annemarie aan.

Een meer modern voorbeeld van zo'n constructie is het devies dat de stad heeft ontvangen van koningin Wilhelmina na de Tweede Wereldoorlog. Amsterdam mocht in 1946 de woorden 'heldhaftig, vastberaden en barmhartig' aan het stadswapen toevoegen vanwege de Februaristaking. Volgens Annemarie is dit 'echt een uitzonderlijke gebeurtenis'. Het liefst zou zij het devies weer in combinatie met de beroemde 'stippenkaart' in het museum tonen, 'want op het moment dat de Februaristaking plaatsvindt, waren gemeentebesturen in opdracht van de bezetter bezig met het registreren van de Joodse bevolking in Amsterdam, dit maakte de latere deportatie makkelijker.' Op de stippenkaart is te zien waar de Joodse Amsterdammers woonden. Het is voor Annemarie een voorbeeld van hoe het museum 'aan de ene kant laat zien hoe uitzonderlijk zo'n Februaristaking was, en aan de

andere kant toont dat er tegelijkertijd iets totaal anders gaande was, wat uiteindelijk veel ingrijpender was.' Dit voorbeeld geeft volgens Tom goed aan dat 'de waarden heldhaftig, vastberaden en barmhartig niet uit de lucht gegrepen zijn, maar je kunt je wel afvragen of die termen toepasbaar zijn op de identiteit van de hele stad'.

'De vraag naar de identiteit van de stad raakt ook het huidige identiteitsdebat,' legt Annemarie uit. 'En wat ook opmerkelijk is – en dat zie je met name bij mensen met een migratieachtergrond – is dat zij zich toch vaker Amsterdammer voelen dan Nederlander.' Tom haakt hierop aan: 'Jezelf profileren als Amsterdammer heeft natuurlijk ook een zeer oude traditie in de vroegmoderne tijd. Tot aan het einde van de Republiek was Amsterdam een stadsstaat binnen een staat en dat heeft zijn sporen nagelaten. Als Amsterdam in 1808 de hoofdstad van Nederland wordt, hebben heel veel mensen zich vooral Amsterdammer gevoeld en in mindere mate Nederlander.' Dat maakt de stad uniek. Voor Annemarie ligt de verklaring hiervoor deels in 'de geschiedenis van dat eigengereide Amsterdam van "we laten ons niet vertellen wat er moet gebeuren". En ja, er is ook wel een aan arrogantie grenzende trots op de hoofdstad. Plus een soort traditie waarmee mensen zich vereenzelvigen. Ik kan me bijvoorbeeld voorstellen dat er Amsterdamse ondernemers zijn die de stad nog steeds zien als handelsstad, vergelijkbaar met de VOC-tijd, maar dat er een andere groep is die zich juist vereenzelvigd met andere Amsterdamse waarden en tradities als lastig, opstandig, anarchistisch, provo, kraakbeweging.' Volgens Tom projecteer je ook je eigen verlangens op de stad: 'Als je ooit verliefd bent geworden op Amsterdam, omdat je het gevoel had dat het hier gastvrijer was dan in je dorp in Drenthe – ik noem maar een willekeurig voorbeeld – dan zul je dat erop blijven projecteren en ook het verleden van Amsterdam op die manier lezen.'

In *Panorama Amsterdam* is juist geprobeerd zoveel mogelijk aspecten van het verleden te

laten zien, omdat iedere bezoeker op een andere manier binnenkomt. Met zijn team heeft Tom duidelijk willen maken 'dat de perspectieven die je op Amsterdam kunt hebben, gelijkwaardig zijn. Door zoveel mogelijk verschillende facetten te laten zien, vindt iedereen zijn eigen manier om daar een verbinding mee aan te gaan.' De vorige opstelling *Amsterdam DNA* is dan ook in vergelijking meer sturend geweest, concludeert Annemarie, omdat het uitging van een aantal algemene kenmerken in de identiteit van de stad: burgerschap, ondernemerschap, vrijdenken en tolerantie. Beide conservatoren zijn overigens wel kritisch op de toepassing van het woord DNA. 'Ik vind het onzin om zoiets onveranderlijks op een stad te plakken', betoogt Annemarie. Ook Tom voelt zich daar ongemakkelijk bij: 'Ik geloof niet dat er zoiets is als een onveranderlijke Amsterdamse identiteit. Ik denk eerder dat het een wolk is waar mensen verschillende dingen in herkennen, en ook dezelfde dingen in kunnen herkennen, maar het is veranderlijk in de tijd en verschilt per persoon. Daarom hebben we in *Panorama Amsterdam* die kenmerken uit *Amsterdam DNA* min of meer losgelaten. Daar is juist het gesprek de verbindende factor in plaats van dat we als museum willen voorschrijven wat de stad kenmerkt.'

Daarin ziet Annemarie ook een kans voor de viering van 750 jaar Amsterdam: 'Het zou mooi zijn als dat het moment voor de stad en de bewoners is om na te denken: Wat is dat nu eigenlijk, Amsterdam? Hoe heeft het naar zichzelf gekeken en hoe kijken we er nu naar?' Als het aan deze conservatoren ligt, zal de bijdrage van het museum aan de festiviteiten vooral komen vanuit het project *Collecting the City*; het project waarin het Amsterdam Museum met verschillende partijen uit de stad samenwerkt om verhalen en objecten over Amsterdam te verzamelen. 'Die lijn is opgezet met Amsterdam 750 jaar als stip op de horizon', zegt Tom. Hij vervolgt: 'Het moment waarop Amsterdam in 1275 tolrecht' kreeg, is natuurlijk geen

geboorteakte maar meer een zwemdiploma. Dus 750 jaar is wat ingewikkeld. (...) Maar met *Collecting the City* gaan we de stad in en vragen: "Wat vinden jullie dat de stad dient te verzamelen?", om daarmee een groot aantal perspectieven te krijgen op wat Amsterdam is. Dat draait om identiteit, maar omdat we dit project op een democratische wijze uitvoeren en omdat het verschillende groepen omvat, zal daar niet één identiteit uitkomen. Dat zou een duidelijk verschil zijn met wat er tijdens de vieringen van Amsterdam 700 en Amsterdam 650 werd gedaan, want daar werd wel degelijk gezocht naar een specifieke identiteit van de stad met een historische parade en een nagebouwd 17de-eeuws Amsterdam in de RAI.' 'Als museum proberen we vandaag de dag juist de veelkleurigheid en veranderingen te laten zien', zegt Annemarie. 'De stad ziet er anders uit afhankelijk van of je jong bent of oud, wat voor kleur je hebt, of je man of vrouw bent, in welk deel van de stad je woont, of wat voor opleiding je ouders hebben'.

Afb. 2 De collectietentoonstelling *Panorama Amsterdam: een levende geschiedenis van de stad* in het Amsterdam Museum aan de Amstel in de Hermitage.
Foto: Gert Jan van Rooij, 2022.

Een stad is wat er staat

Auke van der Woud

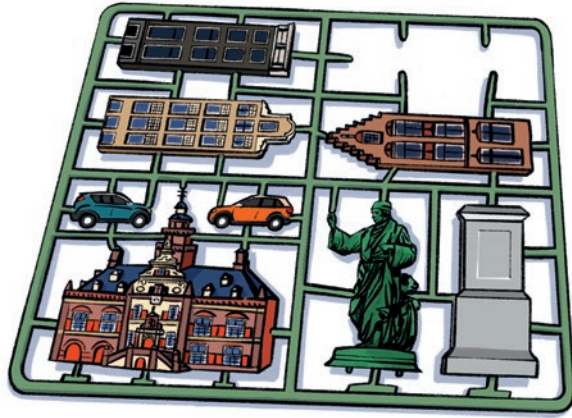
Identiteit komt en gaat, het is een historisch proces en dat geldt ook voor de identiteit van een stad. Het is een interessant onderwerp, maar ook een puzzeltje.

'De stad' is een begrip waar je veel kanten mee op kunt. Stadsrechten schiepen ooit duidelijkheid; de bewoners van een stad hadden voorrechten die 'buitenlui' niet hadden. Maar dat juridische verschil zegt nog niets over identiteit. Dat is meer een sociaalpsychologisch fenomeen. De stad was in de loop van de eeuwen een groepsidentiteit. Stedenbeschrijvingen uit de 17de, 18de en 19de eeuw getuigen ervan: de stad is trots op zijn ruime straten en pleinen, op de schone lucht, de plaatselijke rijtuigfabriek, de hoeveelheid boter en kaas die op de markt wordt verhandeld. Laten we ook de kerken niet vergeten, de plaatsen waar de stadsbevolking zichzelf als gemeenschap kon ervaren. Er is geen kerk die zo uitbundig, zo prachtig de stedentrots uitdraagt als de Westerkerk in Amsterdam dat met zijn toren doet.

Stedelijke identiteit als groepsidentiteit is ook een kwestie van taalgebruik. Onderzoekers van dialecten ontdekten al in de 19de eeuw dat taalgrenzen vaak door het landschap werden bepaald: nederzettingen die door een moeras, een bos, een rivier of door een vaak onbegaanbare weg waren gescheiden, ontwikkelden een eigen lokale 'taal'. Bij de steden was dat niet anders. We weten allemaal dat het Amsterdams ('Mokums') anders klinkt dan het Rotterdams en het Haags, en de ouderen onder

ons weten dat er ook drie verschillende grammaticale regels en woordenschatten bij hoorden. Maar ook in de grote steden zelf waren barrières die voor verschillende talen en identiteiten zorgden. De taalkundige Johan Winkler ontdekte in 1874 in Amsterdam negentien verschillende soorten Amsterdams. Ze hadden allemaal een eigen locatie in de stad, negentien mini-nederzettingen, negentien identiteiten binnen die grote bevolkingsconcentratie die we 'de stad' noemen.

In de tweede helft van de 19de eeuw kwamen de spoorwegen en de tramwegen die het personenvervoer gemakkelijker, sneller en goedkoper dan ooit maakten. De barrières die de plaatselijke bevolkingen thuis hadden gehouden verdwenen. Rond 1870 begon de grote binnenlandse migratie van honderdduizenden Nederlanders die tot een plotselinge groei van de steden leidde. Een van mijn boeken gaat over het ontstaan van onze tegenwoordige massacultuur: dat gebeurde in de drie grote steden die hun inwonertal in enkele decennia verdubbeld zagen, met mensen die uit allerlei windstreken waren gekomen, die huis en haard en hun groepsidentiteit hadden achtergelaten. In hun nieuwe omgeving, buurten waar permanent werd verhuisd, waar steeds andere burens waren, werd identificatie – het maken van een nieuwe identiteit

© Illustratie Maarten Streefland, 2023.

die met de eigen omgeving was verbonden – moeilijk. Mensen die op zichzelf zijn aangewezen, worden noodzakelijkerwijs individualistisch.

Om het wat ingewikkelder te maken: de geschiedenis bewijst dat ook individualisten samen voor een nieuwe identiteit kunnen zorgen. De eerste bewoners van de Wieringermeer deden dat: zij kwamen uit alle delen van het land, maar waren vastbesloten om samen van hun pionierswerk een succes te maken. Nu kan Middenmeer geen stad worden genoemd, maar op de grote schaal van Rotterdam en Amsterdam heeft zich iets soortgelijks voorgedaan. Met de enorme 19de-eeuwse instroom van immigranten kregen die twee steden verschillende identiteiten. Rotterdam ('geen woorden, maar daden') werd een stad met een on-Nederlandse, Amerikaanse allure. Niet alleen in de 19de eeuw, met de stormachtige ontwikkeling van de wereldhaven, maar ook in de 20ste eeuw, toen daar voor het eerst in Nederland wolkenkrabbers werden gebouwd – in de drassigste bodem, op heipalen die precedentloos lang waren. Amsterdam wierp zich op de publieke omroep en wist zich daarmee als nationale identiteit uit te vergroten. Vanaf het begin van de radio en de tv wonen de mediamensen in of dichtbij Amsterdam. Met hun ervaringen, leefwijze, belangstelling en spelletjes werden de media het Nederlandse dorps huis. De taal die de nationale zenders spreken is

Noord-Hollands, de talen van de andere provincies zijn vreemd.

De identiteit van de stad – rond 1900 hadden de demografen er al moeite mee. Het was met de explosieve groei van de steden moeilijk om te definiëren wat een plaats tot een stad maakt. Is het alleen het inwonertal? Het probleem deed zich in Nederland bij plaatsen als Hilversum voor: rond 1850 een heidedorp met 5400 inwoners die in grote meerderheid doodarm waren, in zeer kleine kamertjes woonden en met het weven van tapijten van koehaar een beetje geld verdienden. In 1920 was er een ander Hilversum, een aantrekkelijke woonplaats met 39.000 inwoners. Gemeentearchitect Willem Dudok ging er woonwijken, scholen en een gemeentehuis bouwen die Hilversum internationaal op de kaart zetten. Was Hilversum intussen een stad geworden?

Ja, waarom niet? Stedelijke identiteit zit tussen de oren, maar ook in gebouwen. In oude monumenten die van bijvoorbeeld Purmerend, Maas-luis, Alkmaar of Schoonhoven een stad maken. Tegenwoordig investeren gemeenten in stedelijke *landmarks*. Het winkelgebied van Almere Centrum, de Zuidas van Amsterdam, de Kop van Zuid in Rotterdam en de rijksgebouwen bij station Den Haag Centraal zijn er expressies van. Wat is een stad, wat is de identiteit van deze plek? Gebouwen, straten en pleinen geven het antwoord.

p. 98 Frank de Hoog en Wouter Linmans | Redactioneel

- 1 Hildo van Engen, 'Geen schraal terrein. Stadsrechten en het onderzoek naar stadswording', in: Reinout Rutte en Hildo van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht* (Hilversum 2005) 63-87, aldaar 73.

p. 103 Rudi van Maanen | Stadsrechten in Holland

- 1 J. van Hall, 'De stedelijke hantvesten en keuren in Holland en Zeeland in de dertiende en veertiende eeuw, in derzelver onderling verband', *Nieuwe Bijdragen voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, deel 1 (1851) 553-590; S.J. Fockema Andreae, 'Het wezen en de betekenis der verleening van stadsrechten in Nederland', *Handelingen van de Maatschappij van Nederlandse Letterkunde* (Leiden 1891) 21-49.
- 2 Het *Middelnederlandsch Woordenboek* (online) geeft als vroegste plaats van 'statrecht' als een door een stad vastgesteld of aan hem verleend recht, een tekst van de bisschoppelijke kanselarij, gedateerd 1310 (Jan van den Broek, *Groningen, een stad apart* (Assen 2007) 22).
- 3 Peter Henderikx, 'Graaf en stad in Holland en Zeeland in de twaalfde en vroege dertiende eeuw', in: Reinout Rutte en Hildo van Engen (red.), *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht* (Hilversum 2005) 47-62.
- 4 Tenzij anders vermeld, is deze tekst gebaseerd op J.C.M. Cox, 'Hebbende privilegie van stede'. De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de - 15de eeuw) (Acad. Diss. Universiteit Leiden 2011). Hierin staan ook de teksten van de Hollandse stadsrechten.
- 5 R. van Uytven, 'Het stedelijk leven 11de-14de eeuw', in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 2 (Haarlem 1982) 213-218.
- 6 Cox, 'Hebbende privilegie van stede', 77, 177, 178 (noot 25).
- 7 Haarlem: J.G. Kruisheer, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, dl. III: 1256-1278* (Assen/Maastricht 1992) 744-746, nr. 1651 (1673). Geertruidenberg: Idem, 785-789, nr. 1683 (1675).
- 8 R.C.J. van Maanen, 'Het Leidse stadsrecht in Hollandse context', *Leids Jaarboekje* 104 (2012) 33 en de daar genoemde literatuur.
- 9 J.G. Kruisheer, 'Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrechtsoorkonden, waarschijnlijk eind 12^e eeuw-1266', in: J.B. Berns e.a. (red.), *Feestbundel aangeboden aan prof. dr. D.P. Blok* (Hilversum 1990) 182-203.
- 10 In de stijl in de eerste persoon handelt de graaf als 'ik' (*ego*) of 'wij' (*nos*), in de stijl in de derde persoon wordt hij aangeduid als 'de graaf' (*comes*).
- 11 Van Maanen, 'Het Leidse stadsrecht', 34-36.
- 12 R.C.J. van Maanen, 'Het Leidse stadsrecht voor en na 1266', *Leids Jaarboekje* 109 (2017) 29-32.
- 13 ... *progenitorum virorum vestigia imitantes* (letterlijk: de sporen (of schreden) van onze voorvaderen navolgend).
- 14 Paul J. Westerdijk, 'De Middeleeuwse stadsrechten van Vlaardingen', *Historisch Jaarboek Vlaardingen* 17 (1993) 104-124; Idem, 18 (1994) 116-131; Paul J. Westerdijk, 'Het stadsrecht dat Floris V in 1273 aan Vlaardingen verleende, mede gezien in de context van de tijd', *Terra Nigra* 145 (1998) 14-24.
- 15 A. van den Arend, *Zeven lokale baljuwschappen in Holland* (Hilversum 1993) 103-105.
- 16 A.C.F. Koch, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, dl. 1: 7^e eeuw tot 1222* (Den Haag 1970) 461-465, nr. 280.
- 17 C.L. Hoogewerf, 'Het Haarlemse stadsrecht (1245). Inleidende beschouwingen, tekst, vertaling en artikelsgewijs commentaar (1245)' (Acad. Diss. Universiteit van Amsterdam 2001) 4, 24-32.
- 18 Hoogewerf, 'Het Haarlemse stadsrecht', 271-291.
- 19 Kruisheer, 'Het ontstaan', 194.
- 20 Het charter van 1220 is ernstig beschadigd. De tekst is aangevuld vanuit de stadsrechtsoorkonde van 1252. Zie hierover Van Maanen, 'Het Leidse stadsrecht', 51 (noot 28).
- 21 J. van Moolenbroek, *Nederlandse kruisvaarders naar Damiate aan de Nijl. Acht eeuwen geschiedenis en fantasie in woord en beeld* (Hilversum 2016) 41-42, 115-116. D.E.H. de Boer en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland. Middeleeuwse vorsten in woord en beeld (880-1580)* (Zutphen 2010) 71-72. Zie ook: A. Janse, 'Graaf Willem I van Holland (1203-1222). Ridder-schap en machtspolitiek', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 116 (2001) 141-161.

p. 116 Paul van de Laar | Oude en nieuwe stadsrechten

- 1 Marlite Halbertsma en Patricia van Ulzen, *Steden vroeger en nu. Een inleiding in de cultuurgeschiedenis van de Europese stad* (Bussum 2008, tweede druk) 53-55.
- 2 'Mr. Frank Visser: Dordrecht oudste stad van Holland, niet Geertruidenberg', *BN De Stem*, 4 augustus 2016 (geraadpleegd op 11-03-2023, via: <https://www.bndestem.nl/overig/mr-frank-visser-dordrecht-oudste-stad-van-holland-niet-geertruidenberg-a9bc290c/>).
- 3 'Het 650-jarig bestaan van Amsterdam', *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 12 september 1925, 1.
- 4 Johan Huizinga, 'Voordracht, gehouden in een bijeenkomst van leden der Vereeniging 'Haerlem'', in: L. Brummel

(red.) *Verzamelde Werken deel 1. Oud-Indië. Nederland* (Haarlem 1948) 368.

- 5 J.L. Price, *Holland and the Dutch Republic in the seventeenth century. The politics of particularism* (Oxford 1994).
- 6 Angela Bartie e.a., 'History taught in the pageant way: education and historical performance in twentieth-century Britain', *History of Education* 48:2 (2019) 156-179, aldaar 166.
- 7 'Hoorn 650 jaar met optocht gestart', *NH Nieuws*, 17 maart 2007 (geraadpleegd op 11-03-2023 via: <https://www.nhnieuws.nl/nieuws/5221/hoorn-650-jaar-met-optocht-gestart>).
- 8 Waterlands Archief, Purmerend, AV Film en video opnamen, 1915 c.a.-heden, inv.nr. 194, Edam 600 jaar (...), 16mm film uit 1957 (geraadpleegd op 11-03-2023 via: https://waterlandsarchief.nl/archieven?mivast=131&mizig=317&miaet=131&miaet=1&micode=AV&minr=1867615&milang=nl&misort=last_mod%7Cdesc&miview=ff).
- 9 Drieduizend burgers in zeer oud pak', *De Volkskrant*, 27 juni 1957, 9.
- 10 Ruth-Elisabeth Mohrmann, 'Anniversaries and jubilees', *Ethnologia Europaea* 36:2 (2006) 16-25.
- 11 'Het zeshonderdjarige Den Briel', *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 23 juli 1930, 1.
- 12 Maryam Ziyade, 'Assessment of urban identity through a matrix of cultural landscapes', *Cities* 74 (2018) 21-31.
- 13 Stichting Vlaardingen 750, *Stadsrechtenstoet. Projectplan Stichting Vlaardingen 750: 1273-2023* (Vlaardingen 2022).
- 14 David Harvey, 'The Right to the City', *New Left Review* 53:23 (2008) 23-40.
- 15 Peter Groenendijk, 'VN-rapporteur: "Sloop buurt moet nu stoppen"', *AD/Rotterdams Dagblad*, 21 juni 2021.

p. 128 Lex van Tilborg en Frank de Hoog | Haagse bluf op doek

- 1 Het vroegste magistraatsportret van Van Ravesteyn uit 1618 heeft een afwijkende ontstaansgeschiedenis. Dit groepsportret toont naast de magistraat ook de kolonel en de kapiteins en vaandrigs van de vier Haagse schutterscompagnieën. Het gaat eerder om een combinatie van een magistraatsportret en een schuttersstuk. Vermoedelijk lag de aanleiding voor vervaardiging in de politiek-religieuze spanningen tijdens het Twaalfjarige Bestand (1609-1621) die veroorzaakt werden door het conflict tussen remonstranten en contraremonstranten. Zie hiervoor: Eric Domela Nieuwenhuis, 'De vroege schuttersstukken van de Haagse Sebastiaansdoelen', in: Charles Dumas e.a. (red.) *Face Book. Studies on Dutch and Flemish portraiture of the 16th-18th centuries* (Den Haag 2012) 99-107.

p. 135 Amsterdam Museum | 'De stad heeft veel verschillende identiteiten'

- 1 Bij de viering van 750 jaar stad wordt teruggegrepen op het eerste document waarin Amsterdam genoemd wordt. In 1275 gaf graaf Floris V aan de Amsterdammers het privilege om handel binnen Holland te voeren zonder tol te betalen.

p. 143 Henk Looijesteijn | Aleid, stedenstichter van Schiedam

- 1 Voor deze bijdrage is gebruik gemaakt van: J.C.M. Cox, 'Hebbende privilegie van stede'. De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de-15de eeuw) (Acad. Diss. Universiteit Leiden 2011); G. van der Feijst, *Geschiedenis van Schiedam* (Schiedam 1975); Henk 't Jong, *De dageraad van Holland. De geschiedenis van het graafschap 1100-1300* (Utrecht 2018).

Frank de Hoog is programmamaker bij het Maritiem Museum in Rotterdam. Hij studeerde geschiedenis aan de Universiteit Leiden waar hij onderzoek deed naar oproeren in stedelijke samenlevingen. In zijn vrije tijd houdt hij zich bezig met Hollandse geschiedenis onder meer als redacteur van dit tijdschrift.

Paul van de Laar is stadshistoricus (Jurriaanse Leerstoel Geschiedenis van Rotterdam sinds 1998) en afdelingshoofd geschiedenis van de Erasmus School of History, Culture en Communication. Van 2012 tot 2021 was hij directeur van Museum Rotterdam. Zijn laatste publicatie (samen met bestuurskundige Peter Scholten) is *De Echte Rotterdammer komt van buiten. Rotterdam migratiestad 1600-2022*.

Henk Looijesteijn studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en behaalde zijn doctoraat aan het Europees Universitair Instituut te Florence. Hij is als fellow verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam. Zijn onderzoek begeeft zich voornamelijk op het gebied van sociale en culturele geschiedenis.

Rudi van Maanen is oud-adjunct-archivaris van Leiden en emeritus hoogleraar stadsgeschiedenis aan de Universiteit Leiden. Hij studeerde geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, met als hoofdvak Middeleeuwen. Hij heeft tal van publicaties op zijn naam, voornamelijk over Leidse historische onderwerpen, onder andere over het Leidse stadsrecht.

Lex van Tilborg studeerde geschiedenis aan de Universiteit Leiden en is als conservator werkzaam in het Haags Historisch Museum en Rijksmuseum de Gevangenpoort. Hij maakt tentoonstellingen en publiceert over allerlei aspecten van de Haagse geschiedenis. In 2019 verscheen van zijn hand de publicatie *Nooit gebouwd Den Haag*.

Auke van der Woud studeerde kunstgeschiedenis en archeologie in Groningen, was conservator in het Kröller-Müller Museum en later hoogleraar architectuur- en stedenbouwgeschiedenis in Amsterdam en in Groningen. Hij schrijft boeken over de steden, het platteland en de mensen in het Nederland van 1800-1960.

Heeft u een vraag aan een van de auteurs? Mail naar info@tijdschrift-holland.nl. De redactie zorgt ervoor dat uw vraag bij de juiste persoon terechtkomt.

Aleid, stedenstichteres van Schiedam

Henk Looijesteijn

Ze oogt alsof ze in beweging is, met een opwaaiend pand van haar mantel. Dat had beeldhouwster Theresia van der Pant (1924-2013) goed gezien, want gravin Aleid (c. 1231-1284) had een druk leven. In 1246 was de Hollandse gravendochter door haar broer uitgehuwelijkt aan Jan van Avesnes (1218-1257), de oudste zoon van de gravin van Vlaanderen en erfgenaam van het graafschap Henegouwen. Het huwelijksleven van de Vlaamse schoonmoeder was woelig geweest en haar man verkeerde op voet van oorlog met zijn moeder en halfbroers. Aleid deed ondertussen haar plicht en kreeg in elf jaar tijd zes zoons en een dochter.

In 1258 werd ze teruggeroepen uit Henegouwen, want Aleid was nodig om neefje Floris V (1254-1296) onder haar hoede te nemen. Het was het begin van een veelbewogen tijd, waarin Aleid Holland vijf jaar regeerde voordat ze werd afgezet. Aan haar neefje en kinderen gaf ze ondertussen een gedegen opleiding. Voor Floris V, een koningszoon, liet ze leerzame boeken over koning- en ridderschap berijmen door de Vlaamse dichter Jacob van Maerlant (c. 1230-c.1300).

Kort na aankomst in Holland kocht Aleid een polder nabij de dam in de Schie waar ze haar machtsbasis vestigde. Ze bouwde er een groot kasteel – het Huis te Riviere – gevolgd door een kerk, een gasthuis en een begijnhof.

Ze regelde dat het plaatsje een zelfstandige parochie werd, een jaar- en weekmarkt mocht houden en tol vrijheid kreeg. In 1275 kwam de kers op de taart en verleende ze ‘die nyewe stede’ eigenhandig stadsrecht. De stad Schiedam was geboren.

Aleid trad als stedenstichteres in de voetsporen van haar moeder Machteld van Brabant (c. 1200-1267). Zij woonde in het Westland en stichtte rond haar woning ook een kerk en parochie, een gasthuis en een begijnhof. De gravin kreeg haar zoon, graaf Willem II (1227-1256), zo ver dat hij in 1246 op verzoek van ‘mijnre lieve moeder’ stadsrecht verleende aan ‘s-Gravenzande. Ook Aleids tante Richardis van Holland (c. 1216-1262) speelde een rol bij

een stadsrechtverlening, namelijk bij die van Delft in 1246.

De stadsrechtverleensters stuwden hun woonplaatsen doelbewust op in de vaart der volkeren, min of meer met succes. Delft en Schiedam werden welvarende en invloedrijke steden, terwijl 's-Gravenzande een wat bescheidener toekomst was voorbehouden. Ter plaatse is men de

stadsvrouwen niet vergeten. Net als Aleid kreeg moeder Machteld ter gelegenheid van 750 jaar stadsrecht in 1996 een standbeeld dat dit jaar weer op het marktplein in 's-Gravenzande is teruggeplaatst. Aan Schiedammers die zich hebben ingezet voor de stad, wordt de Aleidapenning uitgereikt. Daarop is de stichteres van Schiedam tronend afgebeeld, met in haar handen het stadsrecht.¹

© Illustratie Maarten Streefland, 2023.

Holland Historisch Tijdschrift is een driemaandelijks uitgave van de Stichting Historisch Tijdschrift Holland en wordt kosteloos verspreid onder de donateurs.

Redactie – Carlijn van der Baan, Romy Beck, Jasmijn Boonacker (eindredactie), Marieke Dwarswaard, Jaap de Haan, Lotte van Hasselt, Frank de Hoog, Merle Lammers, Wouter Linmans, Ramona Negrón, Arjan Nobel (hoofdredeactie), Jessica den Oudsten, Roosje Peeters, Maarten Streefland (illustrator), Marloes Vreugdenhil, Christiaan Veldman, Marloes Wellenberg, Laurien van der Werff en Ad van der Zee.

Kopij – Kopij voor *Holland Historisch Tijdschrift* moet conform de richtlijnen van de redactie voor stijl, notenapparaat en dergelijke worden ingediend bij de redactiesecretaris van *Holland*, Marieke Dwarswaard, via info@tijdschrift holland.nl. De richtlijnen van de redactie zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris, of kunnen worden geraadpleegd op de website: www.tijdschrift holland.nl. Publicaties ter bespreking of aankondiging in *Holland* gaarne zenden aan de boekenredacteur: Jaap de Haan, Vechtoever 15, 3555 SX Utrecht.

Stichting Historisch Tijdschrift Holland – Stichting Historisch Tijdschrift Holland stelt zich ten doel de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland en de kennis van en belangstelling voor de geschiedenis van Holland onder een breed publiek te bevorderen.

Secretariaat en donateursadministratie – Aanmeldingen, adreswijzigingen en overige vragen over de donateursadministratie gaarne zenden aan de administratie ten name van Roosje Peeters, e-mail: donateurs@tijdschrift holland.nl, telefoon: 071-527 2699. Minimale donatie: € 41,- per kalenderjaar (buiten Benelux: € 55,-), voor studenten € 21,- te storten op bankrekening NL58ABNA0590346075 (BIC ABNANL2A) t.n.v. Stichting Historisch Tijdschrift Holland donateursadministratie te Amsterdam. Nieuwe donateurs krijgen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van het tijdschrift *Holland* toegezonden. Meer informatie over het donateurschap is te vinden op onze website. Losse nummers zijn te bestellen via de webwinkel (www.tijdschrift holland.nl/winkel) of via info@tijdschrift holland.nl.

De redactie van *Holland* heeft er naar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog wenden tot de eindredacteur: Jasmijn Boonacker, Waalstraat 32-1, 1078 BT Amsterdam, e-mail: jasmijn.boonacker@planet.nl

Afbeeldingen omslag – Boven: Naoorlogse verbeelding van de stadsrechtverlening van Vlaardingen door Floris V. Glas-in-loodraam (detail) door Willem Bogtman, geplaatst in het stadshuis van Vlaardingen op 26 juni 1956. Collectie Stadsarchief Vlaardingen. Foto: Fotobureau Roel Dijkstra, 2022. Onder: Op 13 mei 2023 vertrok de Stadsrechtenstoet onder leiding van graaf Floris V te paard van Den Haag naar Vlaardingen. Foto: Frank de Hoog, 2023.

ISSN 0166-2511 ISBN 9789070403836

© 2023 Stichting Historisch Tijdschrift Holland. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Basisontwerp	Studio Els Zweerink
Productie	Verloop Drukkerij
	Ohmweg 31, 2952 BD
	Alblasserdam
	info@verloop.nl

HOLLAND

historisch tijdschrift